

הצדיק והציבור

היחס של היחיד המעולה כלפי הציבור בהגותו של הרב קוק

1. מבוא
2. מגמת ההתבדלות
3. מגמת ההתחברות
4. הדרכות שונות - לפי האופי האישי של כל יחיד
5. ההשפעה על הכלל - בזכות ההתבדלות
6. אפשרות ההשפעה העקיפה והעולמות העליונים
7. השלמה עצמית עם "מבט החוצה"
8. הפרט הוא חלק מהכלל - השפעה הרדית
9. מעין סיכום

* * *

1. מבוא

הנושא שאני דן בו במאמר זה¹ אינו היחס בין מעמד הפרט למעמד הכלל בהגותו של הרב קוק, שזהו נושא בפני עצמו. המדובר הוא במעמד הנפשי (וגם המעשי) של היחיד המעולה, כלומר הצדיק,² ביחס לכלל, וביחס הנפשי (והמעשי) שלו לשאלת ההתחברות לכלל מול ההתבדלות ממנו. מובן שהשאלה

1. מאמר זה נכתב בעקבות לימוד של היחידה "הרב קוק - בין התבדלות לחברתיות", בקורס המקוון של הרב תמיר גרנות, "עיונים באגרות הראי"ה" (הקורס נמצא באתר של "בית המדרש הוירטואלי של ישיבת 'הר עציון'", מופיע ב: <http://www.etzion.org.il>). היחידה עוסקת בהתייחסותו של הרב קוק לסוגיית ההסתגרות מול ההיפתחות במישור החברתי ובמישור התיבותי. דברי הרב גרנות עוסקים בסתירות הקיימות בדברי הרב קוק ביחס לנושאים אלו, והוא מנתח לעומק את היסודות הרעיוניים בתורת הרב קוק המהווים את הבסיס לכיוונים השונים והסותרים לכאורה שבאים לידי ביטוי בכתביו. הטענה העיקרית שלו היא שבנושא זה, כמו גם בנוגע לנושאים אחרים כמו היחס לחילוניים, יש הבדל בין המישור התיאורטי-רעיוני לבין המישור הפרקטי-מעשי, וזה פותר חלק מן הסתירה שקיימת בדברי הרב קוק ובין כתביו להתנהלותו המעשית. מכל מקום, עיסוקו העיקרי של הרב גרנות הוא ביחס הכללי של הרב קוק לנושא זה של ההסתגרות-ההתבדלות מול ההיפתחות-החברתיות, והוא אינו מתמקד בדברי הרב קוק ביחס ליחיד-הצדיק. במאמרי אני מתמקד בדמות זו של היחיד.

2. אני משתמש כאן במינוח שרגיל לייצג בספרי החסידות את דמותו של יחיד הסגולה, אלא שבהקשר של תנועה זו מדובר בדרך כלל במנהיג עדה חסידית. בהרבה מקומות הרב קוק משתמש במינוח זה (לפעמים בלשון רבים - "הצדיקים"). אך בשונה מספרי החסידות הוא לא מתכוון לדמות האדמו"ר החסידי, אלא משמעותו היא, לפי הבנתי, אדם הנעלה באישיותו ובהנהגתו משאר הציבור. על גלגולי השמות "צדיק" ו"חסיד" במקורות ובתולדות עמ"י, ראו הרב ד"ר אהרן וורטהיים, הלכות והליכות בחסידות, ירושלים: מוסד הרב קוק, עמ' 231-232.

לגבי הצדיק משליכה גם על כל אחד ואחד ובסיכום אתיחס גם להשלכה על אלו שאינם יחידים, שהינם רוב בני האדם, אך המאמר מתמקד בדמותו של הצדיק כיון שהרב קוק עוסק בדמות כזו. הרב קוק אמנם משתמש בכתביו במינוחים שונים בעיסוקו בסוג זה של אנשים, ויתכן מאור, ואולי אף ניתן למצוא לכך סימוכין, שיש הבדלים בין צדיק למשנהו. למרות זאת, בסך הכול ניתן לראות כאן התייחסות לסוג מסוים של אדם, הנעלה מעל חברת האנשים הרגילה, ולפיכך אתיחס לכלל הפסקאות בהכללה, כמדובר על אותו סוג אדם, אף במקום שיש סתירה מובהקת בין האמירות.³ המאמר מבוסס על פסקאות רבות⁴ ועיקרו הוא ציטוט דברי הרב קוק, כמובן על-פי הסדר שבחרתי, תוך כדי דברי הסבר וקישור וניסיון שלי למזג את האמירות השונות לכדי משנה שלמה וברורה. בתחילה נראה את האמירות שנוטות לכיוון ההתבדלות והאינדיבידואליות, לאחר מכן את האמירות שנוטות לכיוון ההתחברות והקשר עם הציבור (ההמון/הכלל), ומתוך הסתירה לכאורה שנראה בין המגמות השונות, אבאר את האופן שבו אני תופס את דברי הרב קוק ואבסס אותם מבחינה רעיונית.⁵

2. מגמת ההתבדלות

יש לא מעט מקומות שבהם הרב קוק מצדד בעד ההתבודדות, הנפשית והמעשית, של היחיד המעולה (להלן: היחיד) ובעד התנתקותו משאר הציבור. מטרת ההתבודדות וההתנתקות היא יצירת האפשרות של אותו יחיד להגיע למקומות רוחניים גבוהים ונעלים, אפשרות שלא תהיה ביכולתו בהיותו שרוי, הן מבחינה פיזית, ובעיקר מבחינה רוחנית, בחברת ההמון וברמתו הרוחנית הירודה יחסית. מדובר כאן לא רק על ניתוק פיזי שמשמעו היות היחיד מסוגר בביתו ובחדרו ואי יציאתו החוצה לרחוב ולשוק, אלא אף, ובעיקר, התבודדות נפשית ורעיונית, שמטרתה התמקדות בהתקדמות הרוחנית שלו (במידות ובהשגות). הרב קוק קורא ליחיד להתרכז באותן מחשבות ונושאים נעלים ולא להעסיק את נפשו ומחשבתו בעניינים הקשורים לכלל הציבור, עניינים שלרוב קשורים קשר עמוק לעולם החומר ולעניינים הארציים והנמוכים של ההווה. נתחיל דווקא בפסקה שעוסקת בתחומים מסוימים בתורה, שאף הם "מורידים" את היחיד ממדרגתו הנעלה:

תלמידי חכמים הם כדגים שאינם יכולים לפרש מן המים, כן אינם יכולים לפרש מן התורה. וכשהם פורשים מן התורה, מיד הם מרגישים בקרבם נטיה לכל אפילות הרוחניות, והתעוררות הרע המחריד. וכל מה שמדרגתו של התלמיד חכם יותר גדולה, כך אינו יכול לפרש ממדרגת תורתו, עד שצדיקים הגדולים, שגדלה מעלת רוחם ונשמתם, אינם יכולים לפרש מהדבקות הא-לוהית, ומעולמים עליונים. וכשהם צריכים לעסוק בתורה הנגלית ובמצות מעשיות, ובעסקי העולם לחברת בני אדם, אפילו בדרך

3. ראו למשל להלן בפרק 4, שיישבתו שם סתירה בין שתי פסקאות, בכך שמדובר על אנשים בעלי אופי שונה, אך שניהם שייכים לאותו סוג של אנשים - היחידים.
4. במציאת הפסקאות העוסקות בנושא נעזרתי **במפתחות לכתבי הראייה**, הרב בעז אופן (עורך), רמת גן התשס"ב. ההדגשות בציטוטים, הניקוד והפירוט בסוגריים, הם שלי, אלא אם כן מצוין אחרת.
5. אבי מורי שיחיה, גדעון אדמנית, העיר לי על כך שייחסתי לדברים סתירה רק "לכאורה", בעוד שבאמת ישנה סתירה אמיתית בין מגמות שונות בתוך דברי הרב קוק, והן לא בהכרח באות לידי הרמוניה, אלא ישנה תנועת "רצוא ושוב" ביניהן או שמגמות שונות מתאימות לאנשים שונים. למרות הערה חשובה זו, אני מנסה במאמר להראות שגם הסתירה הזו - כמו סתירות אחרות שקיימות בהגותו של הרב קוק - כלולה בתוך מערכת הרמונית שמשלבת כיוונים סותרים ונוגדים זה את זה לכדי תפיסה אחדותית ושלמה כמה שיותר.

מצוה וקדושה, הם צריכים להכין להם מְגִינִים, שלא יפגעו בהעתקם ממעלתם הטבעית שלהם, שהיא ההתקשרות בצרור החיים של ד' א-לוהיהם.⁶

בפסקה זו הרב קוק מציג עמדה קיצונית וטוען שלתלמידי חכמים מהמדרגה הגבוהה, "צדיקים הגדולים", אפילו העיסוק במצוות ובלמוד תורה מסוג מסוים עלול לגרום פגיעה רוחנית אם הוא קשור לתורה הנגלית ולעסקי העולם וחברת בני האדם, כיון שמעלתם הטבעית היא עיסוק בעניינים הכי נעלים שמקשרים אותם לצרור החיים, הקב"ה. אמנם אין כאן אמירה שקוראת לאותם תלמידי חכמים להימנע מעיסוק במה שעלול לגרום להם ירידה רוחנית, ככל הנראה מפני שלמרות הכול יש להם אחריות על תחום זה של הנהגת הציבור והדרכתו בדרך התורה והמצוות (מעבר לכך שיש מצוה בעיסוקים אלה), אך יש כאן הדרכה להכנת "מְגִינִים" שישמרו עליהם מפני אותה פגיעה אפשרית. מכל מקום, עולה מפסקה זו בבירור הצורך של אותם יחידים בהתבדלות מעסקי ההמון, ואפילו ה"מצנתיים" שבהם.

מגמת ההתבדלות בולטת ביותר בפסקה הבאה :

כשרון הקדושה הא-לוהית כשמתגבר באדם, הרי הוא עורג רק אל הדביקות העליונה, בפועל, בדמיון, בציוור, בשכל, ובכל רגש ופעימת חיים. אותם אנשי קודש, אין כל העולם כולו משיג כמה הם זרים לכל עניני העולם הפעוטים, והם מיושבים רק בהחשק הא-לוהי ומעוף קדשו. **השתתפותם עם כל בני אדם היא רק חיצונית**, והקשר האצילי שלהם במרומי הרוחניות העליונים הוא פועל את הקישור הכללי של כל הדור אל הקודש והנשגב, וכל הגיגיהם, מחשבותיהם, דיבוריהם ושאיפותיהם אינם כי אם האור והטוב הא-לוהי, שלמעלה מכל מחשבה המוגבלת ומצומצמת, שהיא אצל רוב בני אדם גם בערכים הקדושים שלהם. שמחתם היא עמוקה ופנימית מאד, היא מוצאה את ביטויה רק בקרבם פנימה, בהכרתם את היקר העליון, שהוא כל שאיפת החיים שלהם. כל החכמות, הכשרונות, התורות והדרישות היותר עדינות, אינם מגיעים לאותו הגובה והעוז שבקרב עמקי נשמתם, העורגת תמיד לאור אין סוף, ומתחדשת באור שפעת בינה של הכרה עליונה, חדשים לבקרים.⁷

כאן אנו רואים בצורה ברורה מאוד את אותו המעמד הנפשי של ההתבדלות מהכלל. כפי שמודגש - "השתתפותם עם כל בני האדם היא רק חיצונית", כלומר אין להם, ולא צריכים להיות להם, קשרים

6. **שמונה קבצים** (להלן: **ש"ק**) א, שפט. דברים דומים אומר הרב קוק **בש"ק** א, פ: "המיוחדים שבבני אדם שמוצאים בקרבם נטיה לדעת ד', מוכרחים הם להיות שקועים בזה יותר מבכל המקצעות שבתורה ושבתכמה שבעולם, ואינם רשאים לסוג אחר ממדרגתם שבביל שום מניעה שבעולם, ואפילו אם יתדמה להם שעל ידי שיקועם בדעת ד' הם מאבדים כמה ענינים של מצות מעשיות ושל ידיעת התורה, או שאינם יוצאים ידי חובתם בדרך ארץ. כי כל השלמות המעשית והתורית היא רק הדרכה להביא את האדם לידי אותה המעלה העליונה של רדיפת דעת ד', וכיון שכבר בא האדם לידי מדה עליונה זו, חלילה לו לעזוב מה שהוא קודש חמור ולעסוק בקודש קל. ובטוח הדבר שעל ידי הארה העליונה של נשמתו השקועה באמת באור ד', יתרחבו אצלו כל שבילי הדעת, ולבבו ימלא אור של צדק וישובו של עולם, עד שימצא ברכה רבה ורחב לב לעסוק בקדושת אמת גם בחלק המעשי שבתורה ושבדרך ארץ, בהצלחה מרובה, הרבה יותר מהשקועים בענינים המעשיים לברם, שלא הגיעו לידי אותה המדה של צמאון אמת לדעת ד'". כאן הרב קוק מבסס את דבריו על ההנחה ש"כל השלמות המעשית והתורית היא רק הדרכה להביא את האדם לידי אותה המעלה העליונה של רדיפת דעת ד'". בהמשך הפרק אתייחס לקביעה זו (ראו להלן בהערה 10). בנוסף, מופיע בפסקה זו "שכר" לאותם יחידים, והוא שהם יוכלו לעסוק גם בחלקים המעשיים של התורה, ואף בענייני דרך ארץ, ברמה יותר גבוהה מאלה שלא עוסקים בענייני דעת ה'.

7. **ש"ק** ב, קנב.

חברתיים עמוקים עם הסובבים אותם. שאיפת חייהם היא "הכרתם את היקר העליון" ונשמתם "עורגת תמיד לאור אין סוף", ועל כן אין להם יכולת ליצור קשר עמוק עם זולתם. ממילא גם אין להם צורך בכך, מן הסתם, כיון שהמעמד הרוחני שהם נמצאים בו ממלא אותם, כך שהקשרים החברתיים הרגילים הופכים אצלם למיותרים. יש להם אמנם תפקיד כלפי הציבור, בכך ש"הקשר האצילי שלהם במרומי הרוחניות העליונים הוא פועל את הקישור הכללי של כל הדור אל הקודש והנשגב", אך מתפקיד זה לא נובע צורך ביצירת קשרים עם אנשים, כיון שזהו תפקיד רוחני שמתבצע ממילא על ידי עבודתם העצמית.⁸

בפסקה הבאה הרב קוק מעיד, בלשון שאינה משתמעת לשני פנים, על הקושי העצום שיש לו עצמו בקשרים עם החברה והסביבה המפריעות לו להתרכז בתשוקתו הקדושה:⁹

איני יכול להכחיש את רצוני הפנימי, את החשק העצמי של הנשמה, שתמיד הוא מתגלה מתוך מעמקי לבבי, שהוא חפץ נאמן מלא חרדות, והחרדות הזאת מלאה היא עצב של קדושה, לדבר ד' אני חרד. מורא שמים הוא שיחי ושיגי העצמי הפנימי, בו כל

8. להלן בהערה 25 אתייחס לשאלת ההשפעה ללא כוונה ספציפית, ובפרק 6 אדון בבסיס הרעיוני של האפשרות להשפעה עקיפה.

9. להרחבה בעניין זה של הקושי של הרב קוק בקשר עם החברה, אני מביא מדבריו של ד"ר אבינועם רוזנק בספרו: אבינועם רוזנק, **הרב קוק**, ירושלים: מכון זלמן שז"ר לתולדות ישראל, 2006, עמ' 95-96 (המוכאים גם בכתובת: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=16903>): "משא הרבנות היה כבד על הרב קוק. את הרבנות ראה כמשימה שאינה עולה בקנה אחד עם אישיותו. הוא היה מעדיף, כך כתב במקומות שונים, להסתגר בד' אמותיו של איש העיון. גליאו של הוויכוח על השמיטה כתב לרב לינטופ (בי"א בשבט תר"ע) על עול הנהגת הציבור כחוויה של גירוש מגן ערך, גלות 'מפרדס המחשבה וההרגשה החיה הרוחנית מאור עליון המאיר וזא על כל דורשי א-לוהים באמת'. לדבריו, הוא נדרש בניגוד לרצונו 'להיות כל שיחי ושיגי גופי הלכות ובסדרים מעשיים, עד אשר לא היה ביכולתי למצות אל שרש נשמתי ולעסוק ברוח שקט באותם הענינים החיים והאהובים' (**אגרות הראי"ה**, א, עמ' שא). המשא הנפשי והעדר נחת הרוח שהוא חש בהנהגת הציבור נבעו מהתרחקותו 'ממה שהוא מוכשר לו מסגולות נפשו' (**עפרלי טוהר**, עמ' מו). סבלו הגיע עד כדי כך שבתקופה שבה הנהיג את קהילת יפו הוא העלה רעיון להתמנות לראש של אחד הכוללים בירושלים ובכך להיפטר מעול הרבנות) - ראו **באגרות הראי"ה**, א, עמ' פט, א"א)... שלוש שנים לפני הוויכוח הגדול בעניין השמיטה כתב בב' בשבט תרס"ז מכתב לבנו צבי יהודה ולבתו פרידה-חנה - שהיו בירושלים בבית הסבתא, רעייתו של האדר"ת - ובו התנצל על כך שלא הרבה לכתוב אליהם בשל הטרדות שאינם כפי תכונתי וחפצי הפנימי שאינם שייכים כלל לרוחי'. התחום הציבורי נתפס בעיניו כפורץ לחייו נגד רצונו והמשימות האלה 'מבקשים את תפקידם ממני מאיש שאינו יודע אותם ולא חפץ לדעתם'. עתה, התלונן, הציבור לא רק גזול את עצמי מעצמי אלא אף מתנכל לכם, בני משפחתי. מה אעשה ו'המצב הסובב, יגרשני לפעמים תכופות מבית תענוגי ונפשי'. הוא תיאר את הציבור שצבא על דלתו: 'הנה הם באים, נוגשי האכזרים מטרידי, ומפסיקים אותי, מושכים אותי מאהלי השאנן הפנימי... ומביאים אותי אל האטמוספירה הקשה של החיים המקולקלים החיצוניים, המעורבים מצרות ומכאבים, מדחיקות ונגישות, מתיבעות וקובלנות, ואני מוכרח ללכת להקושך, הם דוחפים בחזקה. תוחלתי לד' היא שיראני בישועתו במרחב' (מכתב מכתב-יד שעדיין לא פורסם). מצוקתו בשל עול הציבור נשמעת גם במכתבו לעמיתו ויריבו הרידב"ז בעיצומו של הוויכוח בעניין השמיטה. 'אשרי חלקו דמר [של אדונין], כתב לו, 'שזכה להיות חפשי מעול הציבור, ויוכל להתבודד ולעסוק בשלימות האמיתית [של הלימוד והעיון], ואני עני הנני מיוגע ומוטרד כל היום ממשא עבודת עם ד' אלה'. יש לו מקור נחמה אחד: 'כל שעשועי הוא רק מה שאני מזכיר [...] [ל]עצמי, כי על אדמת הקודש ועל הארץ ... עומדות הן רגלי ובו בטח לבי שיעזוני' (אגרות ב, עמ' קנו). לבו קרוע, הוסיף; מחד גיסא - עול הציבור, ומאידך גיסא - תשוקתו העזה 'רק לעבוד לטובת ארץ הקודש ועם-ד' השוכן בה ואין לי שום חפץ ודאגה בשביל עסקי עצמי שאינם חשובים כלום לגבי טובת הכלל של הגוי כולו' (אגרות א, עמ' רסג)". עד כאן דבריו של רוזנק שם (תודה לחבר, אריאל פינקלשטיין, על ההפנייה). הקרע בנפשו של הרב קוק שרוזנק מזכיר בסוף דבריו, מתקשר עם הציטוט המובא בהערה הבאה ועם אמירתו המפורסמת של הרב קוק, "מי שאמר עלי 'י"ח ברנ' כי נשמתי קרועה - יפה אמר...", המובאת להלן בהערה 38. להרחבה בעניין קרע זה ראו: **אוצרות הראי"ה**, תשס"ב, ח"א, עמ' 31. שם מתואר שמחד הרב קוק סבל 'יסורים פנימיים כשכא כגמגע עם הציבור, על צרותיו ובעיותיו, וזה הפריעו מלעסוק בלימוד ועיון רוחני, אך מאידך לא היה מוכן לווסת את "שעות הקבלה" בביתו, צעד שמשמשו ניסו לבצע, וקיבל אנשים בכל שעות היממה.

מעניי. החברה, הסביבה והחיים המעשיים, הם מונחים על דרכי כאבני מכשול, שאינם מניחים לתשוקתי הקדושה, המלאה אור הקודש של יראת ד', המוכללה באהבה תוכית, לצאת אל הגילוי בכל עת, להתאמץ בכל המדות כולן, והנני בכל עת **בואי** בחברת בני אדם בא במבוכה...¹⁰

הדברים מדברים בעד עצמם. חשקו וחפצו של הרב קוק הוא העיסוק ביראת ה' ואהבתו, לכן החברה והחיים המעשיים מפריעים לו להתרכז בהן בלבד. הרב קוק, ככל הנראה, ראה את עצמו כאחד מאותם יחידים,¹¹ ובכל מקרה, התחושה המוצגת כאן לא באה מתוך קביעה שכלית שהוא אכן כזה אלא נובעת מעומקי נשמתו. בפסקה הבאה באה לידי ביטוי התביעה להתבדלות בשיאה, אך נשמעת כאן גם "הצדקה" חברתית לכך:

אם יעלה על לב תלמיד חכם, וביחוד מי שהוא בתכונתו ממרי דרוזין, כבודות רוח על מיעוט עסקו בענייני העולם הרחבים, שהנפש הטבעית תובעתן לפעמים בתפקידיה, ישים אל לבו שכך היא המדה בכל בעלי המקצועות שבעולם, שהם מתיחדים במקצוע שלהם, ומביאים ברכה לעצמם ולעולם דוקא על ידי התכנסותם בחוגם, ומתוך המצר הזה מתרחבים והולכים. ואם יפזרו את רוחם לכל העסקים, לכל ההתערבות בין הבריות ולכל המקצועות, מאומה לא ישאו בעמלם, כי לא תמלא עין לראות ולא תמלא אוזן משמע. אמנם בשיעורים קטנים, ברשיון הגון, יתן חופש לרוחו להשקיף על העולם ועל החיים, על המדעים וההרגשות השונות, והם הם יהיו כחומטין לתבואה וכמלח לתבשיל...¹²

הרב קוק משווה את היחידים לבעלי מקצוע מסוים, שכמו בכל מקצוע אחר, עליהם להתמקד בעסקיהם המסוימים ולא "להתפזר" לכיוונים אחרים, כי אם לא יתייחדו ב"מקצועם" לא ישיגו את המטרה שנועדו לה. הרב קוק טוען כאן שעל אותם יחידים להצטמצם בחוגם, כלומר להתעסק אך ורק במה שמתאים ונכון להם להתעסק בו ולא "בענייני העולם הרחבים". יתר על כן, גם התעסקותם בענייני "העולם והחיים" נועדה לשמור על תכונתם ולשפרה "כחומטין לתבואה וכמלח לתבשיל". מכל מקום, ישנה כאן שאיפה להביא "ברכה לעצמם ולעולם". לא נפקדת כאן מקומה של הברכה לעצמם, אך יש גם ראייה כלפי חוץ, כלפי הכלל. מתוך אותו "מצר" של התייחדות בעניין שלהם, תהיה

10. ש"ק ח, קכב. לעומת זאת, בש"ק ג, רלג הרב קוק מעיד על עצמו שהוא נתון בין שני הקצוות – ההתבדלות וההתחברות: "...קשה לי לנטות ברעיון בדרך אמנה פשוטה לבד, או בדרך מחקר והגיון לבד, וכן בתכונת ההתבודדות לבד, ובתכונת הירעות והחברותיות לבד כי כל הזרמים שולטים בי..."

11. אף על פי שהרב קוק מעיד על עצמו שהוא "איש רש ונקלה בתכלית הביוון והשפלות הגמורה" (חדריו, מהדורת תשנ"ח [להלן: חדריו], עמ' לא), מכל מקום ההכרה שלו בכך שהוא אדם מיוחד, בעל נשמה גבוהה ושאיפות נעלות, עולה בצורה חזקה מכמה פסקאות. לדוגמה: "ברק אחר ברק תבריק נשמת... העולם כולו יראה ויתמה, יתבונן ויתפלא, יתעורר כמשינה לתמהון מאור" (חדריו, עמ' כח; ש"ק ג, רח); "נשמתו רחבה, גדולה ואדירה. אני מרגיש תפארתו והדר רוחי בקרבי..." (חדריו, עמ' כט; ש"ק א, רצה); וראו גם חדריו, עמ' ל (ש"ק א, שט באמצע). להרחבה בעניין זה ראו: ד"ר סמדר שרלו, צדיק יסוד עולם - השליחות הסודית והחוויה המיסטית של הרב קוק, הוצאת אוניברסיטת בר אילן (בדפוס). שרלו מציעה קריאה מחדשת בכתבי הרב קוק בעקבות הנחתה כי במקור כתיבתו של הרב קוק עומדת החוויה הדתית והמיסטית שלו, המזינה את הכתיבה. לדידה, קבציו של הרב קוק הם יומנים רוחניים המשקפים חוויות מיסטיות אישיות ו"ביוגרפיה נשמתית" ולא רק מחשבות פילוסופיות-הגותיות. לפיכך היא מציעה לספר מחדש את סיפורו של הרב קוק, כאשר במרכזו של הסיפור החדש עומדת תפיסתו של הרב קוק את עצמו כצדיק הדור.

12. ש"ק ו, רסא.

התרחבות שתשפיע לכל העולם. השימוש במילה "הצדקה" לא נכון כאן במובן הרגיל של המילה ולכן היא הובאה במירכאות, כיון שהרב קוק לא רואה צורך להצדיק את עצם הנטייה הזו. מוצגת כאן נטייתם של אנשים רמי מעלה לעסוק בעניינים גבוהים ונעלים, שאל להם להימנע ממנה בגלל הרגשה שאינם מספיק מעורבים בענייני החיים של כלל הציבור. כפי שראינו לפני כן, הרב קוק בעצמו מרגיש את הצורך בהתבודדות, לפיכך הוא מבין לרוחם של אותם יחידים.

ההסבר העקרוני לַהֲיוֹת הנטייה הזו חיובית בעיני הרב קוק טמון לדעתי בהנחת המוצא שלו, והיא שמטרת האדם בעולמו היא השגת וידיעת ה' במובן העמוק ביותר, המביאות, בסופו של דבר, לדבקות וקשר עם הקב"ה.¹³ לפיכך, כיון שאנשים אלו עושים זאת ברמה גבוהה ומייחידים לכך את מִרְבַּם מרצם וזמנם, ממילא הם מתעסקים במה שמוטל עליהם להתעסק (שהרי זוהי המטרה הגבוהה של ההוויה), ואל להם ליפול ברוחם מחמת שאינם עוסקים בעניינים הנמוכים יותר,¹⁴ שהם אמנם נצרכים והכרחי הוא שרוב בני האדם יתעסקו בהם, אך הם רק אמצעי ולא מטרה כשלעצמה. בפסקה הבאה נראה שהרב קוק מדבר על דרך ההתבודדות לא רק כאפשרות טובה ונוחה יותר ליחיד, אלא כדרך שמהווה חובה והכרח עבורו, כך שאינו לא יכול להתנהל בצורה שונה:¹⁵

13. לביסוס קביעה זו אני מפנה למספר מקומות בדברי הרב קוק, אך ברור לי שיש הרבה יותר מכך בכדי לבסס זאת (והדברים מתחברים למובא בפרק 6 ביחס לעולמות העליונים). לדוגמה ראו: "תכלית הכל הוא לדעת את ד'..." ("ש"ק א, טסט); "המושג המגמתי של ההויה, שהוא מתבטא באותה ההגדרה של כדי לדעת את ד'..." ("ש"ק ז, קטו); "המיוחדים שבבני אדם שמוצאים בקרבם נטיה לדעת ד', מוכרחים הם להיות שקועים בזה יותר מכלל המקצועות שבתורה ושבתכמה שבעולם, ואינם רשאים לסוג אחר ממדרגתם שבביל שום מניעה שבעולם, ואפילו אם יתדמה להם שעל ידי שיקועם בדעת ד' הם מאבדים כמה ענינים של מצות מעשיות ושל ידיעת התורה, או שאינם יוצאים די חובתם בדרך ארץ. כי כל השלמות המעשית והתורית היא רק הדרכה להביא את האדם לידי אותה המעלה העליונה של רדיפת דעת ד'..." ("ש"ק א, פ); "...הדת היא אמצעי עוזר להכשיר את המעשים, המדות, הרגשות, סדרי החברה החיצונים והפנימיים, באופן מתאים המכשיר את החיים ואת ההויה לדעת א-להים... תורת חיים איננה דת לחוד, תורת חיים שלנו היא התגלות א-להים, המתגלה מתוכה ביחד כמכלל ההויה. התורה וההויה, בהיותם לאחדים מגלים הם את א-להים בחיים, בתוך הנשמה הכללית והפרטית..." ("קבצים מכתב יד קדשו, כרך ב, עמ' נט); "...המדע העליון הרצינוני מצד אחד, והרזיות הקדושה מצד השני, היותן פנימי ויותר מאוגד בתוכן העצמי של הופעת הקודש, הם באים עד לידי המסקנא האחרונה של ההויה, שהחברותיות היא רק אחת מחוליותיה, והרוחניות העליונה, האורש הנצחי, הוא היסוד, המגמה התכליתית. ועל פי זה יהיו המצות שבין אדם למקום היסוד העקרי, שהמוסד החברותי הוא רק סולם לעלות אליו, ויהיו המצות שהן עשויות למגמת התגלות האורה הא-להית בנשמות, בחיי היחיד והצבור, באומה ובעולם, בטבע ובהויה בכלל, הצינורות היותר עליונים, שואבי החיים המגמתיים, ועמהן הן מקושרות כל המצות החברותיות בתור דרך ד' לעשות צדקה ומשפט. אמנם העין המוגבלת באידיאליה אינה יכולה להציץ יותר הרבה מהתוכן החברותי בפירוט גמור, ומתהוות המצות החברותיות אצלה ליסוד עקרי..." ("ש"ק ז, סו. לפי הבנת, הרב קוק מתעמת כאן עם עמדת רש"י הירש, ואין כאן המקום להאריך בשוני שיש בין תפיסותיהם. על כך, ראו: "ש"ק ו, כח, ששם הרב קוק מבקר את רש"י הירש על ביקורתו על הרמב"ם ועוד. וראו גם: "ש"ק ו, כג. דברי הרב קוק מבוססים, ככל הנראה, על דברי רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי, מאמר ב, פסקה מח, עיי"ש); "...אנכי הנני רגיל להבליט רק את החיסרון העצום, הנמצא בקטנות של הרעיון הא-לוהי, כשהוא פונה רק אל העצמיות בלא האידיאליות. אבל, לפנות אל האידיאל הא-לוהי בלא קישור לעצמיות אור אין-סוף, זהו אבסורד גמור ואי-אפשר. כי באין אור חיים, הכול נופל ונובל... לשנן אנו צריכים תמיד, שיסוד ערגתנו הטבעית הפנימית, שהיא כל החיים שלנו, כל היתנו, היא דווקא העריגה אל העצמיות הא-לוהית, שגרעינה הועיר נטוע הוא בנשמת האדם גם היותר ילדותית, אלא שהיא חסרה את הארת הדרכים..." ("מאמרי הראייה, על דעת ד' ומלחמות ד', עמ' 507).

14. ראו לדוגמה ב"ש"ק ח, קמ. מובא להלן בפרק 7.

15. ב"ש"ק ג, רצ, הרב קוק מתאר את התוויה האישית שלו ביחס לתשוקה הרוחנית של קשר עם הקב"ה, תשוקה שאינה "לוקסוס" אלא הכרח: "...לכבי מלא עריגה רוחנית גבוהה ורחבה, תפץ אני שהנוגע הא-לוהי יתפשט תמיד בכל קרבי. לא מפני ההאת העונג שבו, כי אם מצד שכך צריך להיות, מצד שאך זהו המעמד של המציאות, משום שזה הוא תוכן החיים. והנני תמיד הומה, שואג בעצמיותי הפנימית בקול גדול, אור א-להים הבו לי, תענוג אל חי ושעשועו, גודל יפעת בקרת היכל

אפילו אם יש לאדם רק קצת נטיה לציורים רוחניים עליונים, אפילו אם אין בו שכל וחכמה באמת רק איזה עילוי של כח המדמה בתכונה של איזה מדרגה יותר מהרגיל, כבר חל עליו כל החוב של התנהגות הקדושה העליונה, **ומוכרח הוא להתבודד בדרכו בקודש**, להתרומם במדות טובות ותכונות עליונות ממעל להמון הגדול, ויתאמץ ללמוד מכל אדם, וביחוד מההמון התמים, ומכל מי שיש בו איזה מעלה. **ואם ירצה ללכת בדרך הרגילה של ההמון וחכמי הרגילים לא יוכל בשום אופן**, רק יתאמץ לקנות מדות מעולות וחשובות עולם ברור, והשאיפה התדירית לקרבת א-לוהים, שהיא טבועה בנשמתו, לא יעזבנה מפני שום מניעה שבעולם...¹⁶

בפסקה זו הרב קוק מחזק את מגמת ההתבדלות, ולא עוד אלא שיש כאן הכרח של אותו יחיד ללכת בדרך זו, ואם ינסה אחרת - "לא יוכל בשום אופן"! מאידך, ניכרת המגמה המאזנת של התחברות במידה מסוימת לכלל על ידי הלימוד מכל אחד, אך המניע לכך הוא אותה התקדמות והתעלות תמידית של היחיד שמביאה אותו לקרבת א-לוהים, ולא טובת הכלל, במובן המצומצם של המושג. מה שבכל זאת חשוב להדגיש הוא שאין כאן התבדלות פיזית-ממשית מהכלל (ולהפך, יש חיבור להמון), אלא יש כאן הליכה של היחיד בדרך שאינה דרך הרבים, וממילא יש בכך התבדלות שלו משאר החברה. כלומר, אין כאן ניתוק נפשי מהציבור, אלא כיון שהנהגתו של אדם זה נעלה משל שאר האנשים, ממילא יש כאן התבודדות שמשמעה הליכה בדרך של יחידים. הדמות המוצגת כאן היא של יחיד שמחובר לציבור, אלא שבגלל תכונתו המיוחדת הוא זקוק להתבודדות בדרכו, היינו בהנהגותיו ודרכיו. מן הסתם צורך זה מביא אותו גם להתבודדות ממשית, כלומר שהות מרובה בכיתו פנימה והימצאות מועטת עם הציבור.

3. מגמת ההתחברות

לעומת הפסקאות שראינו עד כה, המבססות ומחזקות את מגמת ההתבדלות (על אף שגם בהן מציאנו אמירות של התחברות), ישנן כמה פסקאות שמביעות את ההפך מכך - הצורך והחיוב של היחידים בחיבור¹⁷ לחברה ולחיים בכלל, ואף התועלת שיש להם מכך.

כל הענינים המוסריים כולם, כפי מה שהם נראים בפשטותם, כל מידות הדרך ארץ, וכל טהרת החיים ואומץ ויושר שלהם, וכל פשטה של תורה, נראים הם דרך ההסתכלות הסודית באופן יותר בהיר ומצוחצח באין ערוך, באופן יותר יסודי ומקורי. אבל הרכה תלויה בהירות הגילוי הרזי עם אותו הבירור והודאיות, האומץ ורוח החיים, שכבר רכש לו האדם המשיג בפשטותן של הדברים, בחושי בשר, ובלימוד מסודר, **בריעות החברה, ובהשתתפות החיים**, וברגש בריא של אנושיות, ונטייה עיקרית,

(מלשון "ולבקר בהיכלו") מלך עולם, אל א-לוהי אבי, אשר בכל לבי הנני נתון לאהבתו, אשר פחדו ירומני...". וראו גם: **חדריו** (ראו הערה 11), צמאון לאל חי, עמ' כג ואילך.

16. ש"ק ג, קכ.

17. חיבור שאינו בהכרח מעשי אלא בעיקרו הוא נפשי, ראו בהמשך.

בריאה, טהורה ועדינה אליה. הקודש השמימי מתברך לפי הערך של היסוד התחתיתי של החול שהוא מתייחס אליו.¹⁸

הדברים מעט מפתיעים, אך הם נאמרים באופן מוחלט - הקודש מתברך לפי מידת הקישור שלו ליסוד של חול. לכן נדרש מהאדם חיבור לכל ענייני החיים הפשוטים, כולל קשרי חברה, על מנת להתעלות במעלות ההבנה בתורת הסוד, תורה שביסודה מיועדת ליחידי סגולה. בפסקה הבאה הרב קוק טוען שלא רק ש"רעות החברה" ו"השתתפות החיים" מהוות בסיס הכרחי למי שרוצה לעלות במדרגות העיסוק בתורת הנסתר, אלא גם ההפך - אם אדם עסוק רק בדאגה להתעלותו הרוחנית הפרטית, עיסוק זה עצמו יגרום לו ירידה רוחנית, ובלשון הרב קוק - "האדם מתקטן" כשהדאגה הרוחנית הפרטית מתגברת אצלו:

כשהדאגה הרוחנית הפרטית מתגברת בלב, אז נשכחים עיני הכלל כליל. האומה, העולם, העולמים, גורלם, שעשועם, חיותם והשתלמותם, כל השאיפות הללו החיות ונשגבות לעד, נדמים כ"שור פְּשִׁירִים על לב רע" (משלי כה, כ).¹⁹ האדם מתקטן, נעשה כנקודה זעירה, שחורה וחשוכה. ובהצטמקות פנימית זוכר הוא את ימי הגדולה, את חזיונות קדשו ושיטותיו העליונות, ובגודל ואומץ עולה הוא ממעמקי שאול תחתית למרומי מעל, וד' אור לו. כי נפלתי קמתי, כי אשב בחושך ד' אור לי.²⁰

הבסיס לרעיון זה נמצא בפסקה הבאה:

האדם צריך להחליץ תמיד ממסגרותיו הפרטיות, הממלאות את כל מהותו, עד שכל רעיונותיו סובבים תמיד רק על דבר גורלו הפרטי, שזהו מוריד את האדם לעומק הקטנות, ואין קץ ליסורים גשמיים ורוחניים, המסובבים מזה. **אבל צריך שתהיה מחשבתו ורצונו, ויסוד רעיונותיו נתונים להכללות, לכללות הכל, לכללות העולם, לאדם, לכללות ישראל, לכל היקום. ומזה תתבסס אצלו גם הפרטיות שלו בצורה הראויה. וכל מה שהתפיסה הכללית היא יותר חזקה אצלו ככה תגדל שמחתו, וככה יזכה יותר להארת האור הא-לוהי, כי שם מלא חל על עולם מלא, ולית שכנינת שריא באתר חסיר, וכיון דבאתר חסיר או פגים לא שריא, איך תשרה באתר שהכל נטול וחסר, ואיך שם כי אם נקודה דלה מצערה ואפסית, שהיא הפרטיות האנכית לבדה. והתביעה הזאת להזיית תמיד נתון ביסוד הכללי, בצרורה דלעילא דביה חיי כולא, הוא יסוד נשמת הצדיקים...²¹**

18. ש"ק ב, יח. היחס בין קודש לחול הוא נושא רחב מאוד בהגותו של הרב קוק, ולא אתייחס אליו כאן. אני רק מפנה לאמירה מעניינת של הרב קוק הקשורה לעניין זה: "...הקודש והחול הוא חלוק מצד הדת. הדת תשים משטרה על עיני הקודש, ותניח את ידה מעיני החול. זהו מושג מחויב ממושג הדת. הא-לוהים הוא מתגלה מן הכל, מתוך הקודש ומתוך החול" (קבצים מכתב יד קדשו, כרך ב', עמ' נט-ס. חלק מפסקה זו הובא לעיל בהערה 10). אמירה חזקה זו מעוררת למחשבה באשר לצמצום שקיים בדת ביחס למושג האלוהות, ואכמ"ל.

19. "השר שירים עליונים באזניו של איש שלבו רע עליו, או באזני איש בעל לב שבור, שנמצא מכביד עליו בשיריו ודבריו ומוסיף מכאוב ויגון על מכאובו ויגונו" (פירוש "רעת מקרא" שם).

20. ש"ק ב, רלט.

21. ש"ק ו, ריד.

הרב קוק תוקף בצורה נחרצת את הדאגה לגורל הפרטי של האדם, אף אם מדובר בצד הרוחני של האדם, וטוען ש"אין קץ ליסורים גשמיים ורוחניים" הנגרמים עקב כך. יש כאן תביעה ברורה "להיות תמיד נתון ביסוד הכללי" שהוא "יסוד נשמת הצדיקים". אמנם ניתן לומר שעיסוק בענייני הכלל יתכן גם, ואולי אף בצורה טובה יותר, על ידי התבודדות והתנתקות מהחברה, אך יש כאן דרישה ברורה שזה מה שיעסיק את האדם בכלל, והצדיקים בפרט. אמירה זו לכאורה לא עולה בקנה אחד עם האמירות שראינו בפרק הראשון, כגון שהצדיקים "מיושבים רק בהחשק הא-להי ומעוף קדשו" וש"החברה, הסביבה והחיים המעשיים" מונחים על דרכו של היחיד "כאבני מכשול". יתר על כן, בפרק זה ראינו שדווקא הציבור לחברה ולחיים מהנה את הבסיס הרוחני להתעלות של היחיד. ביישוב הסתירה בין המגמות השונות נדון בהמשך.

לאור מה שראינו עד כה, ברור אפוא שאותה תביעה להתבדלות שעלתה בהתחלה אינה יכולה לנבוע ממקום אגואיסטי ומתוך "הפרטיות האנכית לברדה", אלא היא נובעת, כפי שנאמר במפורש בפסקאות, מתוך נטייה פנימית להתעלות וקרבת א-לוהים. אך מכל מקום, אי אפשר להתעלם מן הסתירה שקיימת בין שתי המגמות שראינו. כיצד ניתן לשלב בין הטענה שהיחידים המעולים צריכים להצטמצם בחוגם ושהחברה והחיים מהווים עבורם מכשולים בדרכם הרוחנית, ובין הטענה שדווקא חיי החברה הם אלו שמהווים את המצע להתעלות הרוחנית של אותם יחידים? כיצד ניתן לשלב בין הקביעה ש"צריך שתהיה מחשבתו ורצונו, ויסוד רעיונותיו נתונים להכללות", לבין האמירה שאותם יחידים "מיושבים רק בהחשק הא-להי ומעוף קדשו"?

הרב קוק בעצמו מבטא את הניגוד שקיים בין שני הקטבים הללו - "ההתבדלות וההתקרבות", ומדבר על הצורך להגיע לאיזון בין השניים:

לפעמים יש שהציורים האידיאליים אינם יכולים לפרוח, ולהתרחב כראוי להם, מפני הקישור הנפשי שברצון אל ההדרכה הכללית של ההמון, על כן יולד הכרח פנימי להתבדל התבדלות מוחלטה מכל השדרה ההמונית. אבל זאת ההתרחקות מהשדרות ההמוניות ורוחניותיהן היא גורמת החלשה טבעית, שהיא מצויה אצל העסקנים הרוחניים, שהם צריכים להוסיף אומץ נפשי אצלם על ידי השפעה שהם מקבלים מהתום הפשוט ההמוני, ההולך אחרי טבעו, ועם כל הגסות וחשכת הדעת שיש בהם, יש בהם הרבה נטיות קדושות איתנות, שהן ראויות להיות לבסיסים גדולים להמעמד הרוחני של אצילי הדעת. ומתוך אלה שני המשפטים, המתנגדים זה לזה, צריך החושב האציל להיות עומד באמצעותן של שתי הנטיות, ההתבדלות וההתקרבות, שבזה יעלה בידו הזוך הרעיוני מצד אחד, והאיתנות הטבעית, שיש בהתום והרעננות הפשוטה מצד שני.²²

אמנם הרב קוק קורא כאן להתחברות מסוימת להמון, אך גם כאן כפי שכבר ראינו קודם, מגמה זו היא לטובת התעלותו של אותו יחיד והיא נובעת לכאורה רק מעניינו הפרטי ולא מטובת הכלל,²³ שהרי דווקא בגלל הרצון להדרכת ההמון הציורים האידיאליים אינם פורחים. מכל מקום, יש כאן הדרכה לאותם יחידים ללכת בדרך של איזון מסוים - "באמצעותן של שתי הנטיות, ההתבדלות וההתקרבות".

²². ש"ק ח, י.

²³. וראו בהמשך שלא כך הם פני הדברים, אלא תכלית ההתבודדות היא הטבה רוחנית לכלל, אף כשהיא באה על חשבון קשר ממשי עם אנשים.

מסתבר שלא לכל יחיד ויחיד נועד אותו האיוון, ואותה "אמצעית" שבין הקטבים משתנה מאחד למשנהו:

השוואף לאורה עליונה ולבו הומה תמיד לגדולות ונשגבות, לתור בחכמות עליונות ולהתענג בנועם ד', אל יפול לבו בקרבו כלל אם איננו מוכשר לעסקי חול, לריעות חברותית... כי כל זה בא מרוב אורה וקדושה של אור המופיע בנשמתו משורש אצילותה... וילך בענות צדק על פי דרכו ומסילתו המיוחדת, שהיא אורח צדיקים אשר רק יחידי סגולה בה ידרכו. ומכל מקום ישתף עצמו עם הציבור בכל אשר יוכל...²⁴

4. הדרכות שונות - לפי האופי האישי של כל יחיד

על אף המגמה "הפרטית" שעלתה עד כה, שאף היא סויגה על ידי הקביעה שמעייניו של היחיד צריכים להיות מכוונים בעיקר לטובת הכלל וענייניו ולא לדאגותיו הפרטיות, ניכרת בכתבי הרב קוק בעיקר המגמה "הכללית" שצריכה להדריך את היחידים המעולים השרויים בקרב הכלל. מעניין לראות שהרב קוק נותן הדרכות מעשיות מנוגדות בעניין זה. כהמשך למה שכבר טענתי, אני משער שזה נובע מהאופי השונה של כל יחיד ויחיד, שינוי שממנו נגזר תפקיד, או מוטב לומר ייעוד, המשתנה מיחיד ליחיד, זאת למרות המכנה המשותף שיש לכל היחידים. מסתבר שגם בקרב היחידים ישנו מגוון של אנשים בעלי אופי שונה זה מזה, וכל אחד נדרש ללכת בדרך שונה מחברו על מנת להשפיע על הכלל בצורה שלא תפגע באישיותו הוא, על צרכיה ואופייה הייחודיים, ובכדי שיוכל, בסופו של דבר, למלא את ייעודו בצורה הטובה ביותר.

להלן נראה סתירה מובהקת ביחס להדרכה המעשית שהרב קוק נותן ליחידים ונסה ליישבה:

קשה מאוד לסבול את החברה, את הפגישה של אנשים שרויים בכל מהותם בעולם אחר לגמרי, שהאישיות השקועה במהלכים רוחניים אציליים, בשאיפות מוסריות גבוהות, אין לה מגע שמה. ומכל מקום **סבל זה דוקא הוא מצחצח את האדם ומעלהו**. השפעתו הרוחנית של האדם הנעלה על הסביבה, **שבאה דוקא עם הפגישה התדירית**, מטהרת את הסביבה, מעלה חן של קודש וחופש על כל מי שבא במגעו. והאצילות הזאת של חן קודש זה חוזרת אחרי כן בצורה יותר איתנה ופועלת על המשפיע עצמו, **והרי הוא נעשה חברותי**, מלא אצילות וקדושה, **שהיא מדה יותר רוממה מהתוכן המקודש העומד בבדידותו**, שהיא גורלו הטבעי של האדם, שעסקי הרוח העליונים הם יסוד חייו.²⁵

כאן הרב קוק קורא ליחיד לבוא באופן **תדיר** במגע עם הסביבה, כי למרות שייגרם לו סבל - דווקא על ידי כך ייגרם עליו רוחני לו ולסביבה גם יחד. במפורש נאמר כאן ש"גורלו הטבעי של האדם, שעסקי הרוח העליונים הם יסוד חייו" הוא ההתבודדות, אך היותו חברותי היא מידה יותר גבוהה מאותו גורל

24. ש"ק ג, שד. איני יודע למה בדיוק הרב קוק מתכוון כאן, אך נראה לי שאותה שאיפה "לגדולות ונשגבות... ולהתענג בנועם ד'" וההדרכה ללכת ב"דרכו ומסילתו המיוחדת" היא העיקר, ואילו הדרישה ש"שתף עצמו עם הציבור בכל אשר יוכל" היא משנית. לכן טענתי שזוהי הדרכה שונה קצת מה"אמצעית" שנזכרה לפני כן. להלן בפרק 4 נראה סתירה מובהקת בין שתי פסקאות, שלדעתי לא ניתן ליישבה אלא אם כן רואים בכל פסקה הדרכה ליחיד השונה מחברו באופיו.

25. ש"ק ג, שטו.

טבעי, אולי בשל ההשפעה הישירה שנודעת לו על סביבתו, ואולי בגלל השילוב המיוחד של היותו חברותי ועם זאת "מלא אצילות וקדושה". מכל מקום, ההדרכה כאן היא להתגבר על הקושי הקיים ביצירת קשרים עם החברה, מהלך שיביא לבסוף להתעלות גבוהה יותר של היחיד ולהשפעה ברוכה יותר על סביבתו. מפסקה זו נראה באופן ברור שהאידיאל הוא שהיחיד, על אף נטייתו להתבודדות, יעשה מאמץ "לצאת מקונכייתו" ולסכול, כדי להביא ברכה רוחנית לו ולסביבתו. לעומת זאת, לאחר ארבע פסקאות בלבד (!), הרב קוק אומר דברים מנוגדים לחלוטין:

האדם שנשמתו מאירה בקרבו, מוכרח הוא להתבודד הרבה. החברה התדירית של אנשים אחרים, המגושמים על פי רוב נגדו גם ברוחניותם, מעממת את אורה הבהיר של נשמתו העליונה. ומתוך כך פעולתו החשובה מתמעטת, ובמקום ההטבה שהיה יכול להיטיב להחברה על ידי התבודדותו והרחקתו ממנה ברוב הזמנים, שגם אז יש שהיחש הרוחני לא יפסק, ונגד פניו יהיה כל הדור כולו, להתפלל בעדם, ולצייר את עליונים, את אוצר הטוב שבהם, יגרום לה נפילה על ידי נפילתו, מפני ההאפלה שהיא מאפילה את רוחניותו בקרבם המטרדת, וצריך תלמיד חכם שיעשה עצמו כענק זה לצואר שנראה ואינו נראה.²⁶

השימוש במילה "תדירית" בשתי הפסקאות מבליט את ההבדל ביניהן, ולאור זאת קשה שלא לחוש בסתירה הברורה שבין שתי הפסקאות הללו. בזו הראשונה קורא הרב קוק ליחיד להיפגש "תדירית" עם הסביבה על אף הקושי הנלווה לכך, כיון שהתוצאה הסופית תהיה טובה יותר לשניהם – לו ולחברה; ואילו בפסקה השנייה, הרב קוק מלמד על הנוק הרוחני שנגרם ליחיד עקב הימצאו "תדירית" בחברה, נזק שבעקבותיו נמנעת ההטבה הרוחנית שהיה באפשרותו להיטיב לה. אמנם גם כאן הרב קוק אומר שההתבודדות תהיה ברוב הזמנים, משמע שעל היחיד ליצור קשר מינימלי (במינוט הזמן) עם החברה שסביבו, אך ההדרכה הברורה היא ש"צריך תלמיד חכם שיעשה עצמו כענק זה לצואר, שנראה ואינו נראה". אם כן, כיצד ניתן לפתור וליישב סתירה ברורה זו?

ניתן לחלק ולומר שבפסקה הראשונה (שטו) מדובר על "האדם הנעלה", שהינו נמוך במדרגתו מ"האדם שנשמתו מאירה בקרבו" שעליו מדובר בפסקה השנייה (שיט). אך חילוק זה לא נראה בעיני, שכן הרב קוק נוקט בכל מיני לשונות בדברו על היחידים, ונראה לי שקשה לקבוע סולם שיִדרג את המינוחים השונים על פי רמה רוחנית או כל מדד אחר, מה גם שבשתי הפסקאות המינוח מבטא דמות של אדם נעלה, אחד מן "היחידים". מה שנראה בעיני לומר הוא, כפי שכבר העליתי בסוף פרק ב, שההדרכה משתנה לפי אישיות היחיד. כל יחיד צריך לנהוג לפי אופיו ו"שורש נשמתו". יש מי שהשפעתו תהיה רחבה יותר על ידי קשר ישיר עם סביבתו, ויש מי שהשפעתו תהיה רחבה ועמוקה יותר דווקא על ידי התבודדותו. לא זו בלבד, אלא אף ביחס למעלה הרוחנית ימצא הבדל בין יחיד למשנהו. יש יחיד שמעלתו הרוחנית תרד בעקבות הקשר עם החברה, ויש כזה שמעלתו רק תעלה עקב כך, על אף הסבל הכרוך בכך - "והאצילות הזאת של חן קודש זה חוזרת אחרי כן (לאחר ההשפעה המטרת על הסביבה) בצורה יותר איתנה ופועלת על המשפיע עצמו והרי הוא נעשה... מלא אצילות וקדושה". כלומר, אין פה אמירה גורפת שהתעלות יכולה לבוא דווקא על ידי התבדלות, אלא יש כאלה שדווקא החיבור לכלל הוא זה שמעלה אותם לדרגה רוחנית גבוהה.²⁷ מה שכן, אותם יחידים צריכים להתגבר על "גורלם הטבעי" שהוא "עסקי הרוח העליונים". מה שחשוב לציין הוא שההתבודדות של

26. ש"ק ג, שיט.

27. תורה לחברי, אייל ברגר, על שחידד לי נקודה זו.

היחיד היא לא רק לטובתו האישית, אלא החברה כולה תרועה רוח רוחני מאותה התבודדות. מובן שאופציה זו אפשרית רק בתנאי שאותו יחיד מקושר בנפשו ורוחו לכלל הציבור.²⁸

5. ההשפעה על הכלל - בזכות ההתברלות

רעיון זה, שדווקא התבודדות היחיד תגרום להטבת הכלל, חוזר כמה פעמים בכתבי הרב קוק, לכך אביא ארבע דוגמאות:

[א.] יש שעות שאדם חש שנכנס רוחו כולו בקרבו פנימה, מאד הוא מרוכז אז בעצמיותו, העולם החיצוני איננו פועל עליו מאומה, הוא קשור בעומק ההתבודדות הפנימית. אם יבא אחד ויבקרוהו מבחוץ לא ידע את העשוי ברוחו. הוא יוכל לדון עליו הרבה מצדו השלילי, איך שאיננו חברותי, איך שהוא מתרחק מן הבריות, ואיך שהכל, כל העולם וכל החיים, הכל מוזר לו. ובאמיתיות רוחו בקרבו הוא מרגיש הרמוניה גדולה ואחודה. בפנימיותו טוב, טוב לו מאד. השקט הנכסף שכל העולם רודף אחריו, שרוי הוא אז בתוכו, והוא באמת יושב אז ברומו של עולם. יש לשער שהנקודה החיה העזיזה שבתוכו, פועלת היא בלא יודעים²⁹ על הסביבה יותר ממה שכל אגיטציה (=תעמולה) רעשנית יכולה לפעול ולעשות...³⁰

28. ראו בהערה הבאה.

29. רעיון זה, של השפעה ללא כוונה ספציפית מצד המשפיע, מופיע גם באדר תיקר, עמ' לה-לו: "אמנם לא רק מהלוחמים בפועל תצא העזרה העקרית, בעת מלחמת הרוחות ותסיסת הדעות. לא כל כך מכתיבת מאמרים שהם מריחים ריח מלחמה, כי-אם מנצחון של הקדושה המוסר והצדק המתגשם בחיים ובמעשה (ההדגשה במקור). חכם גדול אחד גאון בתורה, צדיק במעשי וישר במידותיו, יפעל במהלך חייו ובהשפעתו היוצאת ע"פ רוב דוקא בלי שום כוונה מצדו, הרבה יותר מאלפי מאמרים ודרשות מלהיבות. אמנם ראויים הם המכשירים להתקבל בתור כלים עוזרים... אבל כח ההכרעה צריך שיהיה תמיד בסגנון החיים עצמם". ברם נראה לי שיש הבדל בין ה"לא יודעים" שם ובין זה שאצלנו. באדר היקר המכוון הוא ההשפעה של האדם על ידי מה שרואים אצלו, כלומר זוהי השפעה ישירה, אך אינה באה על ידי אמירות שיוצאות ממנו אלא בזכות סגנון חייו והתנהגותו, וכל זה משפיע על רואיו אף ללא מילה אחת היוצאת מפיו (על השפעה מסוג זה ניתן לקרוא בספר אהלי יעקב, ר' יעקב פרידמן מהוסיאטיץ, ירושלים תשס"ו, עמ' קיא, המספר על חותנו, ר' ישראל מהוסיאטיץ). לעומת זאת, ההשפעה המדוברת כאן היא, למיטב הבנתי, מיסטית, כלומר קיימת ברבדים גבוהים יותר של המציאות, כמבואר בפרק 6, העוסק כולו באפשרות ההשפעה הזו וביסודותיה הרעיוניים. דוגמה להשפעה מסוג זה בכתבי החסידות ניתן למצוא בספר מאור עיניים, ר' מנחם נחום מטשרנוביל, סוף פרשת בשלח: "ולפעמים נתעורר באדם חשק לעבוד עבודה תמה ולהתפלל, הוא מחמת הצדיק שהוא מתפלל ומעלה דורו, ובלבד שלא יתקן עצמו מהם במחשבתו". מה שבוטל כאן הוא שהשפעת הצדיק על בני דורו בצורה מיסטית אפשרית רק אם אינו מנתק עצמו מהם במחשבתו, כלומר היא אפשרית בתנאי שהוא קשור בקשר נפשי ומחשבתי לבני דורו. על הצורך בתנאי זה אצל הרב קוק, ראו לעיל בפרק 3. מקום נוסף שבו הרב קוק מדבר על השפעה ללא כוונה ספציפית להשפיע הוא בש"ק ג, ד: "ישנם צדיקים כאלה, שהם גדולים ועצומים מאד... ומתוך האהבה הרחבה של כל היצור, מתכנסת אהבה נפלאה לישראל בלבבם, ומפני שהיא מצומצמת במקום מרוכז, מתוך התפשטות גדולה של הרחבה מופלגת, היא רבת הכח והעצמה, ומכה גלים גדולים בנשמה, עד שיש בכחה גם לחמם נשמות רבות, ולהכניס אש הקודש של אהבת ישראל במעמקי לבבם ונשמתם, בשיעור גדול ועצום, המביא לידי מעשה, וגם מבלי שום פעולה מצדם...". כאן ניתן להתרומם, האם מדובר על השפעה מיסטית או ישירה, וניתן לומר ששתייהן כלולות כאן יחד.

30. ז, ג. בהמשך הפסקה הרב קוק משליך זאת גם לגבי היחס בין עם ישראל לשאר העמים, וראו גם בש"ק ז, ט, מובא להלן בהמשך הפרק, שגם שם הרב קוק מתייחס להתברלות של עם ישראל משאר העמים, על מנת, בסופו של דבר, להשפיע עליהם מרוחו. אך ראו בפסקה ש"ק א, ו, שבה הרב קוק קובע ש"גם המגמה הכללית בהשפעתם של ישראל בעולם איננה התפשטות לימוד של דיעות, בדרך הלימוד וההשפעה הפשוטה והגלויה. אבל כשהאומה הזאת אוצרת יפה בקרבה את סגולתה, כבר העולם כולו מתעלה, מצד מה שיש בו סגולה פנימית כזאת, באוצר האנושיות". כמובן, אין זה סותר את מה

[ב.] המעיינים הרוחניים אינם על פי טבעם אנשים ציבוריים, ודומים הם באופי הציבורי שלהם להפראים הקדמונים, שחוש החברותי היה רחוק מלבם. ודוקא בשביל שאין מחשבתם טרודה בהעסקים הציבוריים ונתוחיהם, הם עסוקים בעומק בהישוב הפנימי של רוח האדם, שהוא הרבה למעלה בערך מכל הסדרים הציבוריים.³¹ **ומתוך השלמות הפנימית אשר ליחידיים, משתפרת ממילא נחלת הציבור כולו.** ותמיד תתברך האנושות על פי הערך שיתנו לה אלה הפראים העליונים הבודדים, אשר בגדלם מתנשאים מעל כל הערכים החברותיים, ויש להם בחיים אותו הערך העצמי העליון, שהנשמה המאירה מסדרת על ידו את הישוב האמיתי, לאור באור החיים.³²

[ג.] אין שום אדם יכול להבין את עומק הנשמה של האצילים הגדולים, אנשי השמים, שחיי הרוח הוא כל תוכן חייהם. **סוברים העולם שהם אריסטוקרטים, אוהבי עצמם, או בטלנים ועצלים, בשעה שכל העולם כולו נהנה אך מאורם.** ואין אוהבי עבודה ואוהבי אדם ומשתתפים בחייהם של כל השפלים במעמד כמותם. ומתוך שהם יודעים את ערכם, ואת ערך חייהם לעולם, הם מכירים את האחריות הגדולה שיש עליהם בשמירת מהותם, כשרונם וכבודם, עד שבאמת כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה, והם הם יסודי העולם הרוחניים, עד שאם היה נפסק לרגע הרצון האידיאלי שלהם, המתנשא למרום הקודש העליון, היה העולם כולו הולך ושוקע בהבוץ המגואל של הזוהמא שבחיים ורשעתם המנוולת.³³

[ד.] המסוגלים לחסידות, לקדושה, להשגת רזי תורה, לא יוכלו לדמות את עצמם לרוב בני אדם, דרכי חייהם צריכים להיות בדרך יותר עליון, מחשבותיהם מוכרחות להיות נטויות למעלה, מובדלות מעסקי חול ופונות תמיד אל הקודש. **ובזה הם עושים טובה לכל העולם, מרבים בו שפע של אושר, של קדושה, ושל מנוחה, מחממים את הלבבות, ומאירים את הנשמות בסגולתם.** ובהניחם את ידיהם ומתרפים ממעלתם מתפשטת נפילה רוחנית בעולם כולו. ואף על פי שדרכם הקודש צריכה להיות בקיצוניות, וחומרות, **מכל מקום צריכים גם הם להיות מעורבים בדעת עם הבריות, ולדעת עת לכל חפץ, להגביר את תוכן החיים, ואת דעת העולם העמוקה בקרבם, את ההתקרבות והריעות המדינית ברוחם ונפשם, ואז יהיו שלמים באמת, ותיקון העולם יהיה ראוי לבא על ידיהם, ומדותיהם האנושיות יתפארו ויתעלו בתכלית הטוב, ופאר רוח הקודש יחול עליהם בנעימות וחדוה.**³⁴

שראינו עד כה, אלא עולה בקנה אחד עם האמור בפסקה שאנו דנים בה, כלומר שהשפעה מיסטית-רוחנית יכולה להשפיע ומשפיעה יותר מאשר השפעה ישירה, וראו להלן בהערה 40 ובפרק 8.

31. קביעה זו של הרב קוק עולה בקנה אחד עם דבריו בשי"ק ז, 10-11. חלק מפסקאות אלה הובא בהערה 10 וחלק בפרק 6 (תודה לחברי, אריאל פינקלשטיין, שהפנה אותי אליהן). וראו להלן בפרק 7, שם ארחיב בעניין זה.

32. שי"ק ד, סז.

33. שי"ק ד, עה.

34. שי"ק ו, כו.

מפסקאות אלו עולה בבירור הייעוד של אותם יחידים - עילוי רוחני של "הסביבה", "הציבור כולו" ו"כל העולם" על ידי עבודתם הרוחנית.³⁵ בפסקה א בולטת האמירה שהשפעה היא "בלא יודעים", ונראה שזוהי כוונת הדברים גם בשאר הפסקאות. אמירה חשובה שעולה בפסקה ד היא שעל אף ההכרח בהתבודדותם והליכתם בדרך של יחידים, "מכל מקום צריכים גם הם להיות מעורבים בדעת עם הבריות..."³⁶ ו"להגביר את תוכן החיים, ואת דעת העולם העמוקה בקרבם, את ההתקרבות והריעות המדינית ברוחם ונפשם" כדי ש"יהיו שלמים באמת ותיקון העולם יהיה ראוי לבא על ידיהם". כלומר כדי שבאמת יוכלו להשפיע השפעה רוחנית על הסביבה והעולם, על היחידים להיות קשורים בנפשם לסביבה ולעולם.³⁷ אמירה זו עולה בקנה אחד עם דברי הרב קוק: "צריך שתהיה מחשבתו ורצונו ויסוד רעיונותיו נתונים להכללות, לכללות הכל, לכללות העולם, לאדם, לכללות ישראל, לכל היקום".³⁸ יתר על כן, ביסוד ההתבדלות עומדת ההתחברות וההשפעה על הכלל, כפי שבא לידי ביטוי בצורה ברורה ומנומקת בפסקה הבאה:

שני קוים עוברים לפנינו בהדרגת הכלל והפרט, קו המבדיל, וקו המחבר. הקו המבדיל היא ההתכנסות האישית, שהיא באה מתוצאת השאיפה להשלמה רוחנית פנימית, מחשבתית והרגשית... שרק איש המעלה בהתבודדותו יוכל להשיגה, לציירה ולקנותה, וכל אשר ירבו עליו חברים ומתחברים הנם עושקים ממנו את האושר העליון של הבדידה האצילית... בהדרגת הכלל באה במקומה הבדלה כתתית, הבדלת שבט לוי ביסוד האומה, והבדלת הכהונה מתוכו. בזמנים המאוחרים, הבדלת חברים מעמי הארץ... אבל בתוך עמקה של הבדלה זו התחברות והכללה גנוזות הן, כלולות הן בכללותה. הכחות המפזרים בכל המרחב, שמהם יבדל הנבדל, הולכים הם ופועלים לטובה בעצמיות העליונה של הצביון השלם הנבדל, והשאיפה מזיזה הזזה פנימית אדירה אצילית ומקודשה את כל המרחב... החברים, יחידי הסגולה, בהבדלם מעמי הארץ, הרי הם שומרים את שאיפתם הרוממה, העולה למעלה למעלה מכל הערכים הרגילים, ומתחטבים להיות לנושאי כשרונות ורעיונות, שבהתפשטם הרי הם למקור ברכה לרבים, ובעמידת צביונם בחיים הרי החיים בעצמם מתבססים, מוצאים את ערכם, והולכים במסלה הקולעת אל מטרתם הנצחית והזמנית. וזאת היא נחלת ד' בכל דרך הקודש, הפרדה על מנת התחברות, להיפך מההכללה הגסה, המדברת גדולות ואומרת לאגד הכל בחבילה אחת, ומאבדת את כל הוד רוחני ואצילי... סטרא אחרא שרי בחיבורא וסיים בפירודא, וסטרא דקדושה שרי בפירודא וסיים בחיבורא...³⁹

הרב קוק מנמק כאן בצורה ברורה את סיבת ההתבדלות של יחידים וקבוצות השייכים לעילית הרוחנית של החברה. ללא ההתבדלות לא תהיה לאותם יחידים וקבוצות האפשרות לבנות את עצמם מבחינה

35. בכמה מקומות הרב קוק מעיד על הצורך האישי שלו לשתף אחרים בהשגותיו הרוחניות ועל הרגשת הייעוד שלו להשפיע על אחרים מרוחו. לדוגמה: "הנני קשור עם העולם, החיים, האנשים הנם חברי, חלקים רבים מנשמתי עצמם משולבת, ובמה זה אוכל להאירם מאורי... הוי אלי, עזרה היה בצרתי, המצא לי מערכי לשון, תנה לי שפה וניכי שפתיים, אספר במקהלות, אמתי אמתך א-לוהי" (ש"ק ג, רפ); "לא לחנם נטע בי אלוה כל הנפשות את התשוקה התדירית לכל נסתר, לכל נאצל ונשגב... כל אלה נטעו בי כדי להשתמש בהם להאיר לעולם, ליצור ספרות מלאה אור רזי תורה, פפולרית ושוה לכל נפש..." (ש"ק ג, רנט).

36. וכפי שהובא לעיל בסוף פרק 3 (ש"ק ג, שד).

37. יש להדגיש שקישור זה הוא בעיקרו רוחני שהרי מדובר באנשים, שכפי הנראה לעין, הינם מבודדים מהחברה.

38. ש"ק ו, ריד. פסקה זו הובאה לעיל בפרק 3.

39. ש"ק ז, סט.

רוחנית ללא הפרעות חיצוניות, וממילא לא יוכלו למלא את הייעוד שלהם והחברה כולה תצא מופסדת מכך. עולה כאן באופן ברור האמירה שמטרת ההתבדלות היא, בסופו של דבר, התחברות.⁴⁰ האמירה שחשוב בעיני להדגיש היא **ש"דרך הקודש" היא "הפרדה על מנת התחברות"**, כלומר מטרת ההתחברות ברורה ואין כאן עניין של דאגה לעצמי בלבד, כפי שניתן היה אולי להעלות על הדעת, וכפי שכבר ראינו בפרק ב שהרב קוק תוקף עמדה זו.

רעיון זה של אפשרות ההשפעה בזכות ההתבדלות, מובא בצורה מנומקת יותר בפסקה הבאה:

כשמסלקים את הרעיון לגמרי מכל עניני החומריות, אפילו מהטובים שבהם, שהם עסקי החברה הרצויים, השאיפה הא-לוהית העליונה מתגברת אז, וממילא מתגברת הנשמה הרוחנית שבאדם, ומתישרים כל כחותיה מפני קרבתה למקורה הא-לוהי. ובאותה התכונה שהנשמה עומדת בעת סילוק דעתה מהענינים המוחשיים, איננה ראויה לשום הנהגה בעניני החיים החברותיים, אבל המעמד הזה מועיל לה הרבה, שאחר כך, כאשר היא יורדת מעילויה זה, ובאה לעסוק בסדרים המעשיים והתכונות המוחשיות שבחיים, הם כולם מיושרים לפניה, מפני שהיא מוצאה אז את עצמה מלאה אמץ וישרות במדה כזאת, שאינה נמצאת ביושר ואומץ האנושי הפשוט, המעורב תמיד בעיוותים ובחולשות.⁴¹

הרב קוק טוען כאן שעסקי החברה הרצויים הם ענייני חומריות "טובים", אך למרות זאת התעסקות בעניינים אלו גורמת ירידה ליחיד, כפי שכבר ראינו לפני כן. מה שעולה מהפסקה כדבר המובן מאליה הוא הירידה של אותו יחיד לעסקים הללו. אמנם זוהי ירידה לאותו יחיד, אך ברור מאליה שהוא צריך לעשותה, זאת כדי להשפיע על ה"סדרים המעשיים... שבחיים" מהרוח ששאב דווקא בזכות ההתנתקות מעניינים אלו וההתרכזות ב"שאיפה הא-לוהית העליונה".

לסיכום הפרק אומר ש"כיוון" הדברים ברור. מחד, ההתבודדות הינה הכרחית ליחיד המעולה (וכן לקבוצה המעולה) על מנת שיוכל להגיע למקומות הרוחניים הראויים לו. אך מאידך, הגעתו לאותם מקומות מחייבת אותו דווקא "לקחת אחריות" על החברה שסביבו ולהשפיע עליה, ולא להישאר במגדל השן הרוחני שבנה לעצמו. לא רק זה, אלא שההשפעה של היחיד תהיה הרבה יותר עמוקה ורחבה דווקא בזכות התבודדותו ולא להפך. יש להדגיש שגם אותם יחידים צריכים להיות "מעורבים בדעת עם הבריות", אך גם קביעה זו מסויגת לאור מה שראינו בפרק ג. כלומר, ייתכן שיהיה יחיד שכלל לא יהיה מעורב בדעתו עם הבריות, לפחות בחלק מסוים בחייו, ואעפ"כ הוא יוכל להשפיע על הכלל בצורה מיסטית, כיון שהוא קשור אליו בנפשו ורוחו וחפץ בטובתו ועילוויו.⁴²

40. בקטע מפסקה זו שלא צוטט כאן, הרב קוק מרחיב אמירה זו גם לגבי הבדלת עם ישראל משאר העמים והבדלת כלל בני האדם מבעלי החיים. אפילו הבדלה כל כך חדה כמו בין בני האדם לבעלי החיים, מתוארת כעניין שעתידי להתעמעם בסופו של תהליך, וכפי שבא לידי ביטוי בסוף **חזון הצמחונות והשלום** (פסקה לב), שם מתוארת מציאות שבה בעלי החיים מתעלים למדרגת השגת ה' כמו בני האדם: "...מדרגת החי דלעתיד לבוא תהיה כבחינת המדבר דעכשיו על ידי עליית העולמות". עניין זה מתחבר לנאמר ב**ש"ק** ד, ק"ז (פסקה המובאת בפרק 8): "הנשמות כולן מאורגות הן זה בזה, פועלות זה על זה כאברי המכונה, וכחלקי הגוף היחיד, וככחות הנפש הפרטית... ולא רק ביחידים הדבר נוהג כי אם גם בסיעות, עמים, דורות ותקופות, מינים ועולמות...". כלומר, יש השפעה הדדית לא רק בקרב בני האדם, אלא אף בין בני אדם לבעלי חיים. וראו להלן בהערה 61 על הבסיס הרעיוני לתפיסה זו.

41. ש"ק א, פג.

42. וכפי שמובא בהערה הבאה מ**ש"ק** א, רנג על השפעת היחידים על ידי מציאותם בלבד.

6. אפשרות ההשפעה העקיפה והעולמות העליונים

כעת עולה השאלה המתבקשת, כיצד ישנה אפשרות ליחיד להשפיע על אחרים בצורה לא ישירה? היאך התעלות של יחיד כלשהו בנפשו פנימה, משפיעה על נפשות של אנשים וקבוצות? ההסבר לכך שישנה אפשרות כזאת, ולא עוד אלא שהשפעה זו יותר עמוקה ויותר חזקה מאשר השפעה ישירה, למשל של הוראה וחינוך, מבוסס על ההנחות שמובאות בפסקה הבאה:

מי שמצייר בדעתו, שהוא מתקן את העולמות בעבודתו, ואינו יודע את ערך נפשו ואת סדר הרוחניות הנפשית בכללה, הוא מלא הזיה ודמיונות כוזבים. אבל מי שיודע, שבכל תקון מוסרי וכל מדה טובה, כל למוד הגון וכל מעשה טוב, גם הקטן שבקטנים, ואפילו שיחה נאה, הוא מרומם את הרוחניות שבנפשו, והרוחניות הלא היא יסוד כל מציאותה, ונמצא שעל ידי הרמת הרוחניות שבנפשו מתרוממת כללות נפשו בהיותה, וההויה הפרטית מתיחשת ביחוש קשר אמיץ מאד אל ההויה הכללית, וממילא בהתרוממות חלק אחד של ההויה, מתעלית היא ההויה כולה.⁴³ ובוה מתקנים באמת עולמות עד אין חקר בכל דבר טוב. כשהולך האדם בדרך הרעיון הזה דעתו מתרחבת ודמיונותיו הולכים ומתקרבים אל האמת.⁴⁴

הנחת היסוד של הרב קוק היא שהרוחניות היא "יסוד מציאות הנפש", כלומר היא זו שעומדת ביסוד מציאותה, ולא המציאות הפיזית של הגוף. לפיכך, על ידי התעלות הרוחניות של פלוני מתעלה נפשו, ובגלל הקשר החזק שקיים בין כל הנפשות⁴⁵ - ממילא נגרמת התעלות לכל העולם. בבסיס הדברים עומדת הנחת היסוד שהעולמות העליונים, שקיומם ומשמעותם אמנם נסתרים מרוב בני האדם, הם המהווים בעצם את עיקר מציאותה של ההויה:

ההשכלה העליונה, על דבר המציאות הרוחנית, על דבר השכלים הגדולים, על דבר כל ההויה הנשמטית במלא עולם, כשהיא משתכללת, מראה היא את הגודל והאומץ, את היופי והפאר, את הבנין ואת החיטוב של העולמות העליונים ועצום כבודם, עד שהאדם וכל כחותיו וקרביו מתקשר בזיום. ועם זה כשמתגברת ההבנה האורגנית

43. בהרבה מקומות הרב קוק מדבר על השפעה רוחנית-מיסטית של אדם יחיד על אחרים בזכות תהליכים שעוברים עליו. לדוגמה: "וכל מה שהאיש הוא יותר גדול במחשבה, ברצון טוב ובדעה ברורה, כן הכלל מתעלה יותר בחיזוק כמו החמרי והרוחני (- של אותו יחיד). על כן צדיקים צריכין להשתדל מאד לחזק את כל כחותיהם, ובוה הם מוסיפים עצמה להתפשטות הקדושה בעולם, וכל הדבק ברוחם הויה זה מתעלה, וכל העולם כולו מתעלה בעילויים ובעז גבורתם". (ש"ק א, רנא); "ואלה היחידים, בגבהם הרוחני, מרוממים הם את העולם משפלותו על ידי מציאותם לבד, לא על ידי השפעתם הניכרת". (ש"ק א, רנג); "הצדיק חפץ לשמח את כל העולם כולו, את כל ההויה, על ידי מה שהוא מרומם את פנימיותה, במה שהוא מרומם את עצמו..." (ש"ק ב, קיג); "הזיכוכים שאני מזכך את עצמי, את מחשבותי, רעיונותי, מידותי והרגשותי, הם יהיו זיכוכים כוללים לכל העולם כולו..." (ש"ק ב, עח); "וחובה גדולה היא על הצדיקים, להתעסק תמיד בלימודים ושירות המעוררים את התענוג העליון, כדי שיהיו תמיד מרושני עונג, ומהעונג שלהם ימשך שפע עונג על כל העולם כולו, על כל בחינה של כל בריה כפי מה שהיא יכולה לקבל..." (ש"ק א, טט); וראו גם: ש"ק א, תשח; ש"ק ג, לב.

44. מוסר אבין ומידות הראייה, תיקון, עמ' צג.

45. אין הכוונה כאן לנפשות בני האדם בלבד, אלא כפי שהרב קוק עצמו מגדיר - "ההויה כולה". כלומר, הכוונה כאן היא לקשר שקיים בין החלק הרוחני של כל חלק בהויה לבין כלל ההויה. להלן בפרק 8 ארחיב ביסוד עניין זה של הקשר הנפשי שבין הפרט לכלל.

בגדלה, העושה את כל היש לשיעור קומה רבתי, מתברר מיד היחש הגדול שיש לכל העולם ופרטיו, מאורעותיו ומקריו, הליכותיו וכל ערכיו להעולמות העליונים הקיימים ונשאים. וחלקת העמידה במקום הקודש אשר לסוד ד' מתגברת, והיא נושאת ברוח האמיץ את כל תוכני החיים, עד שהתנועות החברותיות והאישיות כולן מתבררות, שהנן קשורות בקשר אמיץ עם התנועות רבות החיים, גדולות האור והזיו העלין, של חביוני העז אשר בספירות העליונות. ויבש וכמוש נראה העולם המוגבל והמצומצם שלנו, כל זמן שלא יפתחו לו השערים העליונים, כל זמן שלא יזילו עליו הצנורות החיים, הרוממים בעז נצחם, את שטף לשד חיותם, וסוד ד' ליראיו ובריתו להודיעם.⁴⁶

העולם כפי שהוא מופיע לעינינו אינו אלא חלק ממערכת גדולה של עולמות רוחניים, שמשמעותם מתבררת "במקום הקודש אשר לסוד ד'", היינו על ידי תורת הסוד. על פי תורת הסוד, כל התנועות, הן החברתיות הן האישיות, "קשורות בקשר אמיץ עם התנועות רבות החיים... אשר בספירות העליונות". הכרה זו היא יסוד מוסד בתורת הסוד. לפיכך, העולם שלנו בלעדי אותו קישור לעולמות העליונים הרוחניים הוא "מוגבל ומצומצם". מתוך כך הרב קוק מסיק מסקנה משמעותית ביחס למטרת החיים החברותיים:

כשאנו נשאלים על החיים החברותיים מה היא מגמתם, אין לנו תשובה מאותם החיים עצמם, כי אם זקוקים אנו לבא לשאיפה של עולם גדול ונשגב מהם, שמקצת מזהירויותיו מתראים לפנינו בעולם הדעת, ובכל המרחבים של העולם הרוחני. ובוזה כבר אנו באים בהסכמה, שאי אפשר כלל שתהיה כל השאיפה האנושית שקועה רק באותם החיים החברותיים לבדם, ולא עוד אלא שהדבר מוכרח הוא, שאם יחדלו החיים החברותיים מיניקת לשדם מאותם החיים העליונים שהם למעלה מהם, ושהם עושים את הויתם להויה מטרתית, יפחת מאד הערך החיוני שלהם עצמם, וממילא יתגלו בקרבם מגרעות גדולות, עד שיהיו יורדים גם בערכם. ובשביל כך תיקון העולם דורש צפיית ישועה עמוקה ממעיני הישועה העליונים. ותקנתם של ישראל הנצחית לאורו של משיח, לאור ד' בעולמו, היא היא בסיסו של עולם, של כל מצביו, גם של העולם החברותי, עם כל הסתעפותיו. ומוכרח הדבר, שאנשים צופים ימצאו, שכל מעינים יהיה שקוע באותן המגמות העליונות, וחזיונם יהיה עולה ומרעיף על גבי החזיונות החברותיים, הנוטלים כל כך מקום כמותי גדול בעולמנו.⁴⁷

הרב קוק טוען כאן שעל שאלת מטרת החיים החברותיים - החיים בעולם הזה, שעיקרם קשרי חברה בין אנשים, קבוצות ועמים - התשובה לא נמצאת בעצם קיומם כשלעצמו, אלא בקשר של עולמנו לעולם יותר גבוה, שאנו רואים רק את מקצתו בעולם הדעת והרוח. לפיכך, מובן מאליו ש"מוכרח הדבר, שאנשים צופים ימצאו, שכל מעינים יהיה שקוע באותן המגמות העליונות", כיון שרק על ידי חזיונם ה"מרעיף על גבי החזיונות החברותיים" יהיו ערך ומשמעות לחיים בעולמנו המצומצם. כלומר, כיון שמטרת היותנו בעולם איננה רק קיום תקין וצודק של חיי בני האדם אלא הרבה מעבר לכך - קשר עם עולם הרוח, ובעצם קשר עם הקב"ה, לכן הכרחי שיהיו אנשים שעיקר עיסוקם יהיה באותו עולם רוחני, כדי שיוכלו לתת ערך ומשמעות לחייהם של בני האדם בעולמנו, בזכות עצם הקשר שהם יוצרים

46. ש"ק ה, קמד.

47. ש"ק ז, סז.

ובזכות ההדרכה לציבור. יתר על כן, החיים בעולם התחתון והמצומצם צריכים להוות מעין תשקיף למתרחש בעולמות העליונים, וזוהי "המגמה היסודית של נשמת ישראל" ו"נחלת ישראל היסודית":

אותו הרוח המחיה את החיים החברתיים צריך שיהיה בעצמו לקוח מאצילות הרוח העליון של החיים העליונים, החיים הקדושים השמימיים, חיי החכמה, חיי העדן הקדוש של נועם ד', וממילא הוא מוכן להיות עושה בחיים החברתיים מעין דוגמתו, מעין דוגמא של מעלה, להשכין את שלום המרומים בארץ, ושכינה בתחתונים. זאת היא המגמה היסודית של נשמת ישראל, לחיות חיים א-לוהיים במובן החברותי, כמו שהחיים הללו הנם מצויים למעלה מן החברה, וכמו שהם נסקרים במשאת נפשם של יחידי סגולה המקודשים. נחלת ישראל היסודית היא מתנה זו, שהחיים החברתיים שלהם היא דוגמא של מעלה... האידיאל החברותי והאידיאל הרוחני המרום הגדול מעל כל חיי חברה וקיבוץ, החובק במתי שחקים בגדלו ותעצומות הפשטות, המלא הוד נצח נצחים, מתאחדים ומתמזגים יחד. ד' אחד ושמו אחד.⁴⁸

לאור כל זאת, מובנת האפשרות של ההשפעה על אחרים דרך התהליכים המתרחשים בעולמות העליונים. אמנם חשוב להדגיש שלא כל אחד מסוגל להשפיע באותה מידה על כלל הנפשות של ציבור מסוים, וקל וחמור של כלל העולם. זה תלוי כמובן במדרגתו הרוחנית:

יש בהאישיות הפרטית של כל יחיד ענין איכותי יותר נשגב ונעלה ממה שיש בהכלל כולו על ידי ערך הקיבוץ שלו, והצד העליון הזה האישי הוא המאיר ומחיה את הכלל כולו.⁴⁹ ולפי רוממות הערך של האישיות, ולפי ריבויים של האישים גדולי הערך, הכלל מתעלה מאד מאד בערכו הכללי...⁵⁰

7. השלמה עצמית עם "מבט החוצה"

במשפט הראשון שבפסקה האחרונה הרב קוק אומר אמירה בעלת השלכה חשובה לעניין שאנו עוסקים בו. הוא קובע בהחלטיות שיש באישיות הפרטית של כל אחד משהו שהוא יותר גבוה בערכו ובאיכותו מאשר הערך והאיכות שיש בהתקבצות הפרטים לכלל, ושדווקא הצד האישי הזה הוא זה שמאיר ומחיה את הכלל כולו. קביעה זו עדיין צריכה בירור על מנת להבין אותה לעומקה, אך לענייננו יש משמעות אף להבנה שטחית של הדברים. מקביעה זו יוצא שיש חשיבות בכך שכל אחד יביא לידי גילוי את אותו עניין איכותי אישי שיש בו, ושדווקא על ידי כך הכלל כולו יתעלה. מסקנה זו מקבלת חיזוק וביסוס מהפסקה הבאה:

48. ש"ק ז, סח.

49. בפרק הבא נעסוק בקביעה זו של הרב קוק.

50. ש"ק ב, קלט. דברים דומים הרב קוק כותב ביחס להשפעה של האדם על ידי התפילה: "התפילה פועלת לפי הערך של מהות הרצון של המתפלל... וכל רצון מוגבל, לפי ערך טובו, ולפי ערך העומק של הטוב, כך הוא אומץ מציאותו, ולפי אומץ המציאות שלו, כך הוא אומץ גבורתו לפעול. וצדיקים גיבורי כח, הם חפצם טוב, ולפי מדריגתו של כל אחד מהם בטובו, תפילתו פועלת..." (ש"ק א, תרסז), וראו גם ש"ק א, תרסד.

הפרטיות צריכה לצאת מן הכח אל הפועל, להעשיר את יקר תפארת המציאות.⁵¹ הכלל חובק בתוכו המון הפרטים בבלילה. אבל למען צאתם של הפרטים לאור ההירה, צריך כל פרט להיות מתבלט במהותו היחידה... הכל למען יהיה מקום שיתפתח כראוי כל ערך מיוחד, ולא יבאו אחרים, אישים, עמים, הנחות וצביונים, דיעות ואמונות, לקחת את מקומו...⁵²

התוצאה של אותו גילוי של העניין הפרטי היא העשרת המציאות. זהו לא עניין של אינדיבידואליות לשמה, אלא הבנה שכדי להעשיר את המציאות ולהאיר ולחיות את הכלל, זקוק הפרט להביא לידי ביטוי וגילוי את הגנוז בתוכו, וככל שתהליך זה יהיה ברמה גבוהה יותר, כך התועלת שתצמח מזה לכלל תרבה ותגדל. בפסקה הבאה נראה שהרב קוק אומר במפורש את שני הדברים - על האדם להתרכז בתוכו פנימה כדי להשלים את עצמו כמה שיותר, אך זה יהיה דבר חסר וקטן ולולי תהיה לכך תוצאה כלפי חוץ, כלפי החברה:

אותם אשר האושר הפרטי (- של השלמה עצמית) נתרוקן מנשמתם, מביטים הם את כל היש שבחיי החברה, והם הם אשר החברותיות נוטלת מהם את כל ערכם האישי, הם שוכחים חובות עצמם, ומשתקעים רק בחיי הציבור... מאד צריכים להתגבר אותם בעלי האישיות, חסידי העולם, שתביעה פנימית של השלמה עצמית חיה אצלם, והיא משקיעה בתוכה את כל ערכי חייהם - שלא יפלו ברוחם בראותם את ההתפשטות הכמותית של השפעת החיים אשר לבעלי החברותיות. אבל לא תצלח בשום אופן ומתוך אותן השדרות ששם נתבצרה החברותיות, מחייהם, מהשפעתם, מספרותם ומכל מפעל ומוסד שהם מכוננים, צריכים בעלי האישיות האמיצה, יסודי הטוהר והקודש שבעולם, לקחת לקח, וליסד בעז רוחם ובטהרתם העליונה את היסוד החברותי, על פי התביעה של ההשלמה האישית...⁵³

הרב קוק קובע בצורה חדה וברורה שהשלמה עצמית-אישית כשלעצמה לא תצלח "במושגה השלם", אלא חייבת להיות לה מטרה של השפעה החוצה על ידי יצירת "התכוננות חברותיות". ביטוי זה אינו ברור לי עד הסוף, אך מהמשפט שבא אחריו ניתן לפרשו כמפעל/מוסד/יצירה שנועד/ה להשפיע על אחרים. זה יכול להיות למשל, ישיבה, בית מדרש לציבור הרחב, ספר או מאמר - מקום ממשי או ספרותי שבו יכול הפרט להשפיע על הכלל או על חלק ממנו.

הנחת היסוד של הרב קוק היא שהשלמה עצמית היא המטרה העיקרית, כי כפי שראינו, "יש בהאישיות הפרטית של כל יחיד ענין איכותי יותר נשגב ונעלה ממה שיש בהכלל כולו על ידי ערך הקיבוץ שלו". מקביעה זו יוצא שהמגמה העיקרית בעולם צריכה להיות שכל פרט ופרט ישלים את עצמו, אך על אנשי המעלה, ובעקבותיהם שאר הציבור, לדאוג שכמה שיותר פרטים ישלימו את

51. ועיינו בש"ק א, תרנ, שהרב קוק טוען שם שכאשר תביעותיו של הפרט, הן הרוחניות הן החומריות, לא באות על סיפוקן, "נעשה הכל נפגם, וכח הכלל גם הוא אינו איתן". כלומר, גם הכלל, ולא רק הפרט, נפגע ויוצא נפסד מכך שצרכיו של היחיד לא מתממשים. בעניין מעלתו של היחיד והחשיבות להתרכזות בעצמו כדי לבנות את עולמו הרוחני שלו, ראו: הרב ד"ר יהודה ברנדס, "אורות האדם - חשיבותו של כל יחיד", על פי דרכו, אלון-שבות: הוצאת תבונות, תשס"ט, עמ' 16-17, 27-20.

52. ש"ק ח, סה.

53. ש"ק ח, קמ.

עצמם. דאגת האדם צריכה להיות נתונה לכללות הכל, כדברי הרב קוק שראינו בפרק ב, ולכן על היחידים לדאוג לכך שאלו שקשורים עימם בצורה קרובה או רחוקה, פרטים וקבוצות, ישלימו את עצמם כמה שיותר. לפיכך מובן מדוע "צריכים בעלי האישיות האמציה, יסודי הטוהר והקודש שבעולם, לקחת לקח, וליסד בעז רוחם ובטהרתם העליונה את היסוד החברותי, על פי התביעה של ההשלמה האישית". אותם יחידי סגולה צריכים לבסס את חיי החברה על העניין של ההשלמה האישית-העצמית, שכן אין בחיי החברה, עד כמה שיכללו ערכים של חסד, צדקה ומשפט, מטרה כשלעצמה, אלא גם הם אמורים להוות בסיס להשלמה עצמית של כל אחד ושל הכלל כולו, כדי להגיע לדבקות בקב"ה.⁵⁴ בסופו של דבר המטרה היא השפעה על הכלל ופרטיו, והאידיאל אינו התבדלות לשם התבדלות, אלא להפך – "הפרדה על מנת התחברות", "וסטרא דקדושה שרי בפיורדא וסיים כחיבורא".⁵⁵ לחידוד העניין אביא שני משפטים המבטאים יפה את הרעיון:

...וכשהאופי האנושי מתעלה, הרי דאגתו נתונה אל המרומים יותר מאל התחתיות, והמרומים על פי המדה של קישורו עמם פותחים לו את שעריהם, והיה האדם לאיש א-לוהים. ומעולמו העליונים תמיד יופיע להנהיג כל פרטי אהיו,⁵⁶ ההולכים במרוצת החיים החוגגים שלהם עם כל צמצומם.⁵⁷

כדי שהיחיד יגיע למצב שבו "דאגתו נתונה אל המרומים יותר מאל התחתיות" עליו להיות עסוק "בהישוב הפנימי של רוח האדם, שהוא הרבה למעלה בערך מכל הסדרים הציבוריים".⁵⁸ כאשר יהיו יחידים (רבים) שיעסקו בהשלמתם העצמית, או אז "מתוך השלמות הפנימית אשר ליחידים, משתפרת ממילא נחלת הציבור כולו".⁵⁹ כמובן, כל זה מבוסס על מה שכבר ראינו עד כה - הייעוד של אותם יחידים הוא להביא ברכה ותועלת ורוחנית לסביבתם המצומצמת והמורחבת. מה שנוסף בפרק זה הוא הטענה שההשלמה העצמית היא העיקר, אך לא במובן האגואיסטי שלה, אלא במובן של התעלות רוח האדם, הפרטי והציבורי, לעומת סדרי החברה התקינים, שאף אם הם כוללים חיים מוסריים נעלים של צדק וחסד, הם לא המטרה הסופית של ההווה. טענה זו של הרב קוק נובעת באופן ברור מהדברים שהובאו בפרק ה לגבי מטרת החיים החברותיים.⁶⁰

54. ש"ק ז, טו-סח. פסקאות אלו הובאו בפרק 6 ובהערה 12, וכן ש"ק ד, טז – הובא בתחילת פרק 5.

55. ש"ק ז, סט. הובא בפרק 5.

56. עיני: עין אי"ה, שבת א, ט, עמ' 4-5, ששם הרב קוק מרחיב ומחדד בעניין היחס בין השלמה עצמית ל"מבט החוצה": "...שאמנם ודאי אמת הדבר שהתעודה היותר עליונה שבחיים היא להיות פועל עובד הכלל, אבל בשום אופן אין להשקיף על ערך עבודת הכלל במושג צר, כלומר רק להתייחד באותן העבודות המונחות לפניו בהעמסת עול כבוד עד שהשלמות הפרטית תדחה לגמרי, כ"א צריך להשכיל שאמנם כיון שתעודת האיש השלם היא הטובה הכללית שיוצאת ממנו בחייו, א"כ לא רק השעות שבהן הוא מתייחד בפועל בעבודת הכלל הן מלאות מתעודת חייו, כ"א כל שלשלת חייו, כל צרכי השלמתו, בין הרוחנית בין החמרית, כולם יהיו לתועלת להגדיל טוב הכלל. ע"כ במנוחת לב צריך לפנות אל השלמות הפרטית שלו, הרוחנית והגשמית, ולדעת שאמנם מהשפעת הפעולות של השלמות הפרטית, בין בחומר בין ברוח, תצא שעה אחת ביום שבה יוכל ברכוש כחותיו הפרטיים לעבוד את עבודת הכלל, נמצא שכל עניניו הפרטיים המה ממלאים את המטרה הרמה הזאת... ע"כ לא זאת היא המרגעה, שהשתוקקות להשלמת הכלל תעיק להשלמה הפרטית, כ"א האיש הגדול וטוב הלב, העובד ד' עבודה תמה, צריך שיעלה למדה זו להשכיל כי כל אשר יותר ירחיב את השלמתו הפרטית, כן יותר יוכל להשתלם בה בעבודת הכלל...".

57. ש"ק ה, ריז (בסוף הפסקה). פסקה זו מובאת כולה להלן.

58. ש"ק ד, טז. הובא בתחילת פרק 5.

59. ראו בהערה הקודמת.

60. וכן מהמובא לעיל בהערה 12.

8. הפרט הוא חלק מהכלל - השפעה הדדית

בפרק האחרון של המאמר ברצוני להראות את הבסיס המחשבתי לרעיון של השפעת הפרט על הכלל, ובזה גם נעמיק את ההבנה של יכולת ההשפעה המיסטית שהובאה לעיל. אביא בעיקר את דברי הרב קוק עם מעט דברי הסבר שלי, כיון שהדברים מדברים בעד עצמם:

היחש הגדול של כל חלק אל הכל, יוכל האדם להרחיב ביחושים (= בקשרים) של המאורעות הפנימיים והחיצוניים שלו ושל הכלל, ומן הכלל המצומצם אל הכלל היותר רחב, ומן הכלל הזה אל הכלל הכולל של כל העולמים. כל הרחבה וכל צמצום שמרגיש האדם בפנימיותו, אם מפני הארה או החשכה נפשית, או מצד תוספת או גרעון חיצוני, יכול הוא למצא מיד דוגמאות אל העולם הכללי, ומן העולם הכללי אל התוכן היותר עליון, המקיף ומחיה את העולמים...⁶¹

בפסקה זו הרב קוק טוען שיש "יחש" וקשר ברור בין הקורות את האדם הפרטי ונפשו ובין הקורות את הכלל, כאשר את הכלל ניתן להרחיב בהדרגה, החל ממשפחה, שבט ועם, דרך כלל האנושות ועד לכלל המציאות וההוויה. אדם יכול למצוא דמיון בין מה שעובר עליו באופן פרטי ובין מה שעובר על "העולם" ו"כל עולמים". דמיון זה, שאולי לא כל אחד מסוגל לראותו, אינו הזיה ו"דברים בטלים" אלא עניין שיש לו סיבה מוצקה שמובאת כקביעה שאינה מוטלת בספק:

כל מה שעובר על אדם יחידי ועל נפשו, מאורעותיו מיום התחלת יצירתו עד הגמרו בשכולו, עליותיו והדרגותיו, חליפותיו ותמורותיו, **הכל בגודל** (= "בגדול") **עבר ועובר על היצירה הגדולה, על כל עולמים**. ומה שעבר ועובר על כל עולמים, עובר על כל אדם.⁶²

הרב קוק טוען כאן שיש הקבלה בין תהליכים שעוברים על האדם הפרטי ובין אלו שעוברים על כלל ההוויה. הקבלה זו נובעת מהשפעה הדדית שקיימת בין האדם הפרטי לכלל ההוויה, השפעה שתלויה בקישורו של הפרט למערכת הכללית שאליה הוא שייך:

פועלת היא נשמת כל יחיד במערכי ההויה כולה, כשהטוב מרובה בה מכריעה היא את הטוב הכללי בכחה, וכיוצא בזה להיפך. השתקעותה של המציאות הפרטית בפרטיותה ממעטת את הפעלתה על העולם כולו, הרוחני, העליון...⁶³

הבסיס הרעיוני לדברים אלו מובא בפסקאות שלהלן:

ההשכלה החפשית באמת, המשוחררת מכל ככלי הדמיון הכוזב, שטמטום הלב גורם לו, מערכת היא תמיד את הערך הכללי ביחשי הפרט. האדם הפרטי אבר הוא מהכלל כולו, ובערך יותר מתרחב - מההויה כולה. **בתיקונו המוסרי של אדם יחיד, לא הוא**

61. ש"ק ה, ריז.

62. ש"ק ה, קמו.

63. ש"ק א, תרכט. דברים אלו מתחברים כמובן לנאמר לעיל בפרק

לברו מתעלה, כי אם המציאות כולה מתעלה עמו. לחשוב פחות מזה אי אפשר.⁶⁴ רק טמטום הלב הוא יוכל לגרום, שְׁרָךְ חשבוננו של עולם כזה לא יחש מפני גודל בהירות האמת שבו, שהוא מטשטש את העינים החלשות.⁶⁵

חריפות הדברים עולה מאליה - "לחשוב פחות מזה אי אפשר"! "רק טמטום הלב הוא יוכל לגרום" שאדם לא ירגיש ויבין עניין ברור זה של הקשר הרוחני שבין הפרט לכלל. ומכלל לאו אתה למד הן, כלומר, מי שלבו לא כבול בדמיונות כוזבים, אכן יכול לחוש באותו קשר שקיים ברכיבים הגבוהים של המציאות, וכדברי הרב קוק: "כל מה שהנשמה יותר גבוהה היא ביסודה, היא מרגשת יותר את האחדות שיש בכל, והפרידות והשינויים אינם גורמים לה לתן לכל דבר ערך מובדל ומופרד...".⁶⁶ הדמיון הכוזב הוא שמביא למחשבה שאין לשינויים ולתהליכים הפנימיים של הפרט שום השפעה על הכלל. ולא היא, לחשוב אחרת אי אפשר! את הרעיון הזה הרב קוק מבסס יותר בפסקה הבאה:

הנשמות כולן מאורגנות הן זה בזה, פועלות זה על זה כאברי המכונה, וכחלקי הגוף היחידי, וככוחות הנפש הפרטית... ולא רק ביחידים הדבר נוהג כי אם גם בסיעות, עמים, דורות ותקופות, מינים ועולמות... כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה. ואין אדם שאין לו שעה, ואין לך דבר שאין לו מקום.⁶⁷

על פי קביעה זו ש"הנשמות כולן מאורגנות הן זה בזה, פועלות זה על זה כאברי המכונה" מובנת ההשפעה ההדדית שבין איש לרעהו ובין קבוצה לאחתה, אלא שרמת ההשפעה תלויה ברמת הקרבה והריחוק שבין הפרטים והקבוצות:

יונקים הם הרעיונות, המחשבות והרגשות אלה מאלה, ויונקים גם כן התוכנים (= התכנים של) החיים הרוחניים של כל איש, מחבריו ומבני סביבתו, ממשפחתו, מעמו, ומהציבור האנושי כולו, הכל לפי הערך של הריחוק והקרובה.⁶⁸ ההרגל הטהור בהכרות ורחניות, מביא את טביעות העין הרוחנית להכיר את המֶשֶׁך של צינורות הרוח הללו, שדרכם היניקות הולכות ומשתפכות.⁶⁹

64. ועיינו בשי"ק ב, קפו, שהרב קוק כותב שם ש"חכמת האמת לומדת (= מלמדת) אותנו את האחדות העולמית, את הצד של השיווי שיש למצא בהויה כולה, עד למעלה למעלה..." וכן בשי"ק ב, קכו כתב: "איני יכול להלק חילוק מוחלט בין מצוי למצוי, כי אם חילוק הדרגי. מתגלה לי ההויה בכל הקיפה, מיצור היותר קטן עד ההופעה הרוחנית... מיסדת את יסוד הכל... כל הנשמות, הרוחות והנפשות, כל התנועות והתפיצום... וממציאתם בכל ערכיהם בקובץ אחד...". שתי הפסקאות מופיעות באוה"ק, ב, עמ' שצג.

65. שי"ק ג, רכז.

66. שי"ק א, תשח.

67. שי"ק ד, קיז.

68. לפיכך מובן מדוע ליחיד תהיה השפעה חזקה יותר על אלו שקשורים אליו קשר נפשי. לדוגמה ראו: "כל מה שהנשמה יותר גבוהה היא ביסודה, היא מרגשת יותר את האחדות שיש בכל... נשמות הללו... מכירים ומרגישים את הצינורות, ששפע אור החיים הולך על ידם מבריה לחברתה, וכל מה שהבריה יותר קרובה לחוגם, הצינור הוא מתרחב אצלם... וכל מי שהוא מתקרב לחוגו של צדיק טוב כזה, הנקודות של הטוב הגנוזות במעמקי נשמתו מתנוצצות ובלוטות, והרע הולך ונאפס לגמר...". (שי"ק א, תשח).

69. שי"ק ג, מא.

9. מעין סיכום

ניתן לסכם ולומר שהסתירה (לכאורה) שקיימת בדברי הרב קוק בין מגמת ההתבדלות למגמת ההתחברות מבטאת תנועה של "רצוא ושוב" בין שני הקטבים, כרגיל בהגותו של הרב קוק, שיש בה לא מעט ניגודים, ששניהם צריכים לבוא לידי ביטוי.⁷⁰ קטבים אלה, שניהם צריכים להיות קיימים בנפש היחיד (ויתכן שהם כבר קיימים בה ממילא),⁷¹ ולא ניתן להתעלם מאחד מהם ולהתכחש לו, אלא על האדם לנוע כל הזמן על הציר שבין הקטבים הללו, או לבחור לו "מקום טוב באמצע" שבו יבואו לידי ביטוי שני הקטבים בצורה שאף אחד מהם לא יידחק לחלוטין מפני השני. בדומה לשאלה האם תלמוד גדול או מעשה גדול, שהכרעת החכמים היתה ש"תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה",⁷² ומשמעותה היא לפי הבנתי, תנועה מתמדת בין התלמוד למעשה או שילוב בין השניים כך ששניהם יבואו לידי ביטוי.⁷³ כך גם לגבי שאלה זו של התבדלות לעומת התחברות. וכשם שלגבי התלמוד והמעשה, המיקום על הציר שבין שני הערכים משתנה מחכם לחכם ומאדם לאדם - לפי אישיותו וייעודו של כל אחד, כך גם לגבי ההתבדלות וההתחברות, המיקום על הציר שביניהם משתנה מיחיד ליחיד ומאדם לאדם - לפי האופי הייחודי של כל אחד ולפי ייעודו. אני סבור שיותר נכון לדבר על "רצוא ושוב" מאשר על "מקום טוב באמצע", כיון שהתנהלות האדם משתנה מזמן לזמן ומתקופה לתקופה. כלומר, יתכן שבשלב מסוים בחיים אדם יהיה יותר בצד ההתחברות, ואילו בשלב אחר הוא יהיה יותר בצד ההתבדלות. כמובן שגם בכל שלב כזה, ניתן, ואף צריך מן הסתם, לנטות לפעמים לצד השני. בכוונה אני משתמש כאן בביטוי "אדם" ולא ב"יחיד", כמו במהלך המאמר כולו, כיון שלאור מה שראינו במהלך הדברים, אני מעוניין לקחת השלכות חינוכיות ומעשיות כלפי האנשים "הרגילים", כלומר אלו שאינם יחידים. לגבי היחידים, לאור מה שראינו במהלך המאמר, יתכן שיהיו כאלה שרוב חייהם או כל חייהם יעברו תוך התבדלות מהציבור, כשעל ידי כך הם ישפיעו בצורה עקיפה על המצב הרוחני של הכלל.

עיקרון חשוב נוסף שאני רוצה להדגיש כאן הוא העניין של "ההשלמה העצמית" שהובא בפרק ו. אינני רוצה לחזור על הדברים, אלא רק להזכיר שמשמע מדברי הרב קוק באופן ברור שההשלמה העצמית היא המטרה העיקרית, ואילו חיי החברה הם רק אמצעי לכך. מכך נובע שעל כל אחד ואחד, לא רק מן ה"יחידים", להשקיע זמן ומשאבים רוחניים וחומריים בהשלמתו העצמית. אמירה זו משליכה גם כלפי העיסוק בצרכי הציבור. לנגד עינינו צריכה לעמוד השאיפה שכל אחד ישלים את עצמו כמה שיותר, וגם כשאנו עוסקים ברבדים יותר בסיסיים של עזרה, סיוע והשפעה לאחרים, עלינו לזכור שחלק מרכזי מהמוטל עלינו הוא לכוון גם אחרים להשלמתם העצמית. חשוב לי להדגיש שאין זה עניין אגואיסטי כלל ועיקר, אלא הפניית המגמה שלנו לעבר השאיפה העיקרית של כלל ההוויה. כפי שכבר ראינו, המטרה של המציאות היא הבקות וקשר עם הקב"ה, ולא של יחידים בלבד אלא של

70. מן המפורסמות שבהגותו של הרב קוק ישנם ניגודים וסתירות, והרב קוק בעצמו מעיד על כך: "מי שאמר עלי כי נשמתי קרועה – יפה אמר. בודאי היא קרועה. אי אפשר לנו לתאר בשכלנו, איש שאין נשמתי קרועה. רק הדומם הוא שלם, אבל האדם הוא בעל שאיפות הפְּפוּת, ומלחמה פנימית תמיד בקרבו. וכל עבודת האדם היא לאחד את הקרעים שבנפשו על ידי רעיון כללי, שבגדולתו ורוממותו הכל נכלל ובא לידי הרמוניה" (חדויו, עמ' קטו-קטז). וראו גם: ש"ק ג, רלג; ש"ק ה, סא.

71. כפי שהרב קוק מעיד על עצמו בש"ק ג, רלג. וראו בהערה 9.

72. בבלי, קידושין, מ ע"ב.

73. שהרי יש כאן סתירה מיניה וביה – אם התלמוד גדול מפני שהוא מביא לידי מעשה, ממילא יוצא שהמעשה גדול יותר. לכן, לדעתי ניתן לראות בכך אמירה שצריכה להיות תנועת "רצוא ושוב" בין שני ערכים גדולים אלו, שלא יכולים להתקיים אחד בלי השני. לחילופין ניתן לדבר על מיקום כלשהו על ה"ציר" בין הערכים, כך ששניהם יבואו לידי ביטוי ואכמ"ל.

כלל הציבור, וזה לא יתכן בלי שכל פרט ופרט ישלים את עצמו כמה שיותר.⁷⁴ לפיכך, "ההשלמה העצמית" צריכה להיות מובנת לאור הראייה הרחבה והאמיתית של משמעותה. מובן שבדברנו על השלמה עצמית עלינו לזכור שהיא מגיעה ממקום רוחני שמפנים את העיקרון שהפרט הוא חלק מהכלל - כלל העם, האנושות וההווה, ולכך יש השלכה הן על האחריות המעשית שיש לפרט על תיקון והעלאת הכלל, והן בכך שגם בהתכנסות האדם בעצמו ודאגתו לרמתו הרוחנית הפרטית, מעייניו יהיו לטובת הכלל ולא רק לטובתו הוא.

השלכה חשובה שרציית לקחת ממהלך הדברים היא ההבנה שלכל אחד יש דרך משלו שעליו ללכת בה, ושדרך זו שונה מהדרך של אדם אחר. אני מתכוון למה שהסקתי בפרק ג ביחס לסתירה בין ההדרכות השונות שהרב קוק נותן ליחידים. כלומר, כיון שלכל אחד אישיות משלו - השונה מזו של חברו - לכן לכל אחד יש הדרכה שונה לגבי הדרך שעליו ללכת בה, ולכל אחד יש דרך שונה מחברו שעל-ידיה הוא מגיע להתעלות רוחנית (כגון: לימוד, תפילה, צרכי ציבור, גמילות חסדים או עשיית צדק).⁷⁵ אמירה זו אינה רק לגבי המיקום ב"ציר" ההתבדלות-התחברות, אלא משליכה גם לגבי תחומים אחרים, כגון היחס בין תלמוד תורה לגמילות חסדים (תלמוד ומעשה) או היחס בין תלמוד תורה ותיקון אישי לערכים אחרים, כגון יישוב העולם ועשייה ציבורית. בהקשר זה אני מרשה לעצמי לצטט את דבריו הנכוחים (בעיני כמובן) של חברי מהישיבה, הראל מוטרו, דברים שאני מזדהה איתם לחלוטין:

החברה שלנו... זקוקה לאנשים משני הסוגים הללו (-) אנשי עשייה ציבורית ואנשים שמתמקדים בתיקון עצמם, א"א). כל אחד מאיתנו נדרש למלא את התפקיד שלו בחברה הזו לפי הצרכים שלה, ובעיקר לפי האישיות והתכונות שלו, ולא להרגיש רגשות אשמה בגלל התפקיד החלקי שהוא מבצע ובגלל היותו שהוא נאלץ לעשות מתוקף תפקידו. מעבר לזה, חשוב לזכור שתפקידים אחרים שאנשים שונים בחרו לעצמם בגלל תכונות האופי שלהם מחייבים את אותם אנשים לחיות עם תודעה שונה משלנו וסגנון חיים שונה משלנו. אסור שהפער שנוצר בין העולם הרוחני שלנו לעולם הרוחני של אנשים כאלה יפגע בהערכה שלנו אליהם ובהכרה שלנו בחשיבות התפקיד

74. אצל כמה אדמו"רים בחסידות רודין יש הדגשה בעניין הגאולה הפרטית של כל יחיד, שבלעדיה לא תהיה גאולה כללית שלמה וכוללת (ראו מובאות בהמשך ההערה). אמנם המינוח שלהם שונה מזה של הרב קוק, אך בעיני נראה שהמושגים 'השלמה עצמית' ו'גאולה פרטית' הינם קרובים וחופפים במידה רבה, ולכן אני מקשר בין הדברים. לדוגמה ראו: **נר ישראל**, חלק ב, עמ' נד: "אך א"א (= אי אפשר) שתהיה גאולה כללית אם לא תהיה מקודם גאולה פרטית, היינו שכל אחד ואחד מישראל יגאל את עצמו מהרע שבו..." (ר' ישראל מרודין); שם, חלק א, עמ' צא: "...וכן אינו יכול להיות גאולה כללית עד שנעשה מקודם גאולה פרטית, היינו שכל אחד יגאל את נפשו מהרע ויעבוד את ד' במחדו"מ (= במחשבה, דיבור ומעשה) ואז יכול להיות גאולה כללית" (ר' אברהם יעקב מסאדיגורה); ר' שלמה חיים מסאדיגורה, **חיי שלמה**, עמ' קלד: "יחד עם הגאולה הבאה על ידי גואלנו גואל ישראל, מוכרחת להתלוות אליה הגאולה העצמית הגופנית הנפשית של כלל העם ושל כל אחד, כי בעולם החומרי הוא תנאי מוקדם לגאולה האמיתית". נראה לי שכיון שבחסידות רודין יש דגש מיוחד על תיקון המידות וחיוך האדם מחומריותו, לכן הדברים נשמעים שונים. מה שחשוב בעיני היא האמירה המשותפת שעל האדם "להשקיע בעצמו" פנימה. מובן שחלק ניכר מהשקעה זו, ואולי אף החלק העיקרי, הוא הפיכת האדם מאגואיסט לאלטראיסט, כך שהמניעים שלו יהיו של טובת והטבת הכלל ולא מניעים אנוכיים של טובתו הפרטית, ואפילו זו הרוחנית. וכפי שאומר מורי ורבי, הרב ישראל פרידמן בן-שלום, שאל לו לאדם להסתכל על עצמו ב"מראה הרוחנית" ולומר לעצמו: "אח, כמה שאני נראָה יפה".

75. איני נכנס כאן לשאלת סדרי העדיפויות והקדימויות בין הערכים והעשיות, אלא אני טוען שלכל אדם יש תחום מסוים שעל-ידו במיוחד הוא מתעלה, ותחום זה משתנה מאדם לאדם.

שהם מבצעים. בסופו של דבר, המטרה של כולנו היא אותה מטרה וחלוקת תפקידים היא הדרך הטובה ביותר להשיג אותה.⁷⁶

לסיום אביא פסקה שהיתה יכולה להשתבץ לפני כן, אך יפה לה לבוא בסוף המאמר:

אחרי כל הרעש של כל מיני ההתחכמיות, המביאות לידי כל ההריסות השונות למיניהן, ואחרי כל השיקוע היותר עמוק במערכת רזים וגנזי נסתרות, אנו באים לידי מסקנא, שעמל האדם ראוי להיות בכשרון מעשה להרבות טוב בעולם, בין אדם לחברו, ולכל היקום אשר על פני האדמה, והדעה צריכה להיות עסוקה בהמון רב של השכלות מבוררות, הנתונות לעוסקים בהן חיים מאירים.⁷⁷ וסוף טובה יחידית כזאת, שמתקיימת אצל כל יחיד, לחזור על כל ההמון כולו, לעורר את כל אחד לפי מדתו להכריעו לכף זכות, וממילא נעשה היקום כולו יותר נשגב ונעלה.⁷⁸

דברים אלו מסכמים היטב את מהלך הדברים - על האדם להרבות טוב בעולם, אלא שהטוב ירבה כאשר כל אחד ישכיל השכלות שיתנו לו חיים, וכשאדם יגיע למקום כזה הוא ישפיע, הן בצורה ישירה הן בצורה עקיפה, גם על סביבתו, וכך ממילא יהא "נעשה היקום כולו יותר נשגב ונעלה".

76. הראל מוטרו, "איש ראש חודש", מובא בתוך: עלון ישיבת ההסדר "אהבת ישראל" (עלון מס' 30), נתיבות, טבת, התשס"ח, עמ' 9-10. מופיעים ב: <http://yhn.co.il/articals/alon-yeshiva>.

77. דברים דומים מופיעים בש"ק א, תשג: "כל מה שנוולד מהשכלת השכל מציאות ממש הוא. וכל מה שהוא מושכל ביותר בירור, מציאותו יותר חזקה, ויותר פועלת. וכל מה שהאיכות של ההשכלה היא יותר גבוהה, ויותר מקפת, ככה היא יותר מחיה ומפרה את הרודח לעשות פרי של חיים".

78. ש"ק א, תרלא.

